

**КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

ВЕРБИЦЬКИЙ Володимир Валентинович

УДК 377.14 (208)

**РОЗВИТОК ПОЗАШКІЛЬНОЇ
ЕКОЛОГО-НАТУРАЛІСТИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ
(1925-2000 рр.)**

13.00.01 — загальна педагогіка та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора педагогічних наук

Київ-2004

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Науковий консультант — доктор педагогічних наук, професор
ПЛАХОТНИК Ольга Василівна,
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка,
професор кафедри педагогіки.

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор,
академік АПН України
ЗЯЗЮН Іван Андрійович
Інститут педагогіки і психології професійної освіти
АПН_України, директор;

доктор педагогічних наук, професор
СИРОТЕНКО Анатолій Йосипович,
Інститут проблем виховання АПН України,
головний науковий співробітник лабораторії
позашкільних закладів освіти;

Доктор педагогічних наук, професор
САГАЧ Галина Михайлівна, Київський
інститут соціальних і культурних зв'язків імені
Святої княгині Ольги, перший проректор.

Провідна установа Ніжинський державний педагогічний
університет імені Миколи Гоголя, кафедра
педагогіки, Міністерство освіти і науки України, м.
Ніжин.

Захист відбудеться 18 червня 2004 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.001.16 у Київському національному університеті імені Тараса
Шевченка, 01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 314.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Київського національного
університету імені Тараса Шевченка, 01033, м. Київ, вул. Володимирська,
58, ауд. 9.

Автореферат розісланий 18 травня 2004 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.О. Безносюк

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність проблеми. Проблема формування особистості належить до фундаментальних не лише в педагогічній, але й у соціальній, політичній, культурній сферах суспільного життя. Адже всі перетворення, що відбуваються в суспільстві взагалі та в одній із найскладніших і людиномістких з них — у сфері освіти зокрема, зосереджуються на особистості — головній дійовій особі та суб'єктові суспільно-історичного процесу.

У сучасних складних і повних суперечностей процесах, пошуках, спрямованих на утвердження української державності, осмислення реалій ХХІ століття, педагоги повинні зберігати баланс, не випускати з поля зору соціально-політичні, ідеологічні й соціальні процеси, що змінюються по-всякчасно й продовжуватимуть змінюватися.

Саме тому в центрі нашої уваги перебувають як фундаментальні, так і нові підходи до визначення психолого-педагогічних закономірностей розвитку, формування й виховання особистості, тобто суто педагогічні проблеми, які необхідно розглядати і розв'язувати як у контексті сучасних соціальних трансформацій, так й історично.

В умовах розбудови національної системи освіти та демократизації освітньої діяльності здійснюється координація зусиль центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, наукових, культурних установ, виробничих підприємств, громадських організацій та сім'ї на подальше становлення та розвиток позашкільних навчальних закладів усіх типів і форм власності за напрямками позашкільної освіти.

Позашкільна освіта завжди відігравала важливу роль у системі освіти учнівської молоді і значною мірою сприяла формуванню її ціннісних, моральних та професійних орієнтацій. Об'єктивний аналіз становлення і розвитку позашкільних закладів, теоретичне узагальнення цінного досвіду, що створили педагоги минулого, а також вивчення досягнень світової педагогічної думки, творче використання їх з урахуванням вимог і можливостей молодій державі дають змогу якісно оновити й удосконалити зміст виховної роботи позашкільних навчальних закладів України.

Стан розробки проблеми. Останнім часом у педагогічній науці посилюється увага до дослідження проблем позашкільної освіти. Найбільш вагомий внесок у розробку теоретичної бази позашкільної та позакласної виховної роботи внесли наукові праці Л. Балясної, І. Вінниченко, Л. Вовк, В. Кеміня, О. Киричука, Б. Кобзаря, М. Ковалю, К. Корсака, Е. Костяшкіна, Н. Крупської, А. Макаренка, Н. Ничкало, О. Плахотник, К. Сокольниковою, Ю. Столярова, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської, Т. Сущенко, Н. Харінко, В. Якубовського та інші.

Розробці питань теорії позашкільного педагогічного процесу присвя-

чені роботи дослідників О. Біляєва, М. Грищенка, К. Делікатного, О. Конд-ратюка, Г. Костюка, О. Мазуркевича, В. Онищука, В. Паламарчук, О. Сав-ченко, Д. Сергієнка, М. Ярмаченка.

Проблемі становлення та розвитку позашкільної освіти в Україні присвячено ряд дисертаційних робіт, котрі досліджують різні періоди діяльності позашкільних закладів. Зокрема розвитку радянської системи позашкільної роботи з дітьми присвячені дослідження О. Глух, Л. Жданової, А. Ше-пілової; сутність процесу сучасної виховної діяльності школи і позашкільного закладу досліджувались у роботах Е. Барбіна, П. Георгієва, В. Кузя, І. Мітіна.

Важливими в контексті нашого наукового пошуку є дослідження проблем морального виховання, формування морально-ціннісних орієнтацій, самовизначення та самореалізації школярів в процесі діяльності позашкільних закладів (О. Баришева, О. Матвієнко, В. Мачуський, О. Миро-ненко, О. Семенов, Н. Сінькевич, Н. Харінко). Проблемам соціально-педагогічних засад, розвитку позашкільної педагогічної освіти, дослідницької роботи учнів з біології, сільського господарства, екології в позашкільних установах і школах та виховання пізнавальних інтересів у підлітків у позашкільній роботі присвячені дослідження В. Береки, Н. Заверико, О. Іого-левича, С. Орлова, Н. Пономарчук, Г. Пустовіта, В. Редіної, Т. Суценко. Формування основ професійно-педагогічної підготовки організатора по-закласної і позашкільної виховної роботи та готовність працівників по-зашкільних установ до педагогічної діяльності розглядають у своїх роботах С. Васильченко та Н. Водоп'янова.

Однак вивчення історичної, педагогічної, соціально-економічної літе-ратури та аналіз результатів наведених вище досліджень дали нам змогу з'ясувати, що саме проблема розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні не була раніше предметом спеціального дослідження. Це викликало необхідність аналізу особливостей розвитку позашкільних закладів, залежності змісту їх роботи від соціально-економічних умов, виявлення реального стану навчально-виховної діяльності, визначення основних напрямів її взаємодії зі школами та обумовило вибір теми дисертаційного дослідження: «Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925—2000 рр.)».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження є частиною теми, яка досліджується на факультеті соціології і психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка «Морально-ціннісні особливості інноваційної поведінки молоді в період становлення українського суспільства». Державний реєстраційний номер 010Ш006684.

Дисертаційне дослідження скоординовано Радою АПН України (Протокол № 3 від 30.03.2004 р.).

Хронологічно в дисертації розглядається період 1925—2000 рр. За вихідний рубіж взято 1925 рік — рік, коли неперервна позашкільна освіта як підґрунтя юннатівського руху в Україні започаткована на державному рівні. Це ознаменувалося відкриттям у Києві першої біологічної станції — Республіканської станції юних натуралістів. Нижня межа дослідження збігається з введенням Закону України «Про позашкільну освіту», котрий визначає державну політику у сфері позашкільної освіти, в тому числі і еколого-натуралістичної освіти.

Об'єкт дослідження: позашкільна еколого-натуралістична освіта в Україні.

Предмет дослідження: процес становлення і розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925—2000 роки).

Мета дослідження: виявити та дати обґрунтовану оцінку сутності позашкільної еколого-натуралістичної освіти школярів України в досліджуваній період, її структурним та змістовим особливостям; виявити тенденції розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти в різні історичні періоди в контексті суспільно-політичних та соціокультурних умов, а також обґрунтувати шляхи творчого використання прогресивних ідей історичного досвіду в сучасних умовах.

Відповідно до мети були визначені такі завдання дослідження:

—дати визначення змісту поняття «еколого-натуралістична освіта»;

—дослідити теоретико-методологічні засади еколого-натуралістичної освіти;

—виявити основні тенденції еколого-натуралістичної освіти у досліджуваній період;

—визначити етапи розвитку еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925-2000 рр.);

—розкрити зміст, напрями та форми позашкільної еколого-натуралістичної освіти на різних етапах її розвитку;

—охарактеризувати вплив реформування освітньої системи в Україні у 1990-х —2000 рр. на розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти;

—визначити перспективні можливості творчого використання прогресивних ідей національного досвіду діяльності позашкільних навчальних закладів, котрі сприяли б розвитку еколого-натуралістичної освіти.

Концепція дослідження включає три взаємопов'язані компоненти, які сприяють реалізації провідної ідеї.

Методологічний концепт відбиває взаємозв'язок та взаємодію різних підходів до вивчення проблеми теорії і практики еколого-натуралістичної освіти в Україні в широких хронологічних межах. Передумовою цього є:

—аксіологічний підхід, спрямований на реалізацію завдань гуманізації суспільства;

—системний підхід, що дозволяє розглядати еколого-натуралістичну освіту як цілісне утворення, котре має структурні, функціональні й генетичні зв'язки;

—особистісно-діяльний підхід, що передбачає таку організацію діяльності об'єкта, за якої він усвідомлює себе як особистість, виявляє і розкриває свої можливості, творчі здібності і виступає активним учасником різних видів діяльності;

—культурологічний підхід, спрямований на виховання особистості шляхом засвоєння нею як уже існуючих у суспільстві цінностей культури, так і створення нових.

Теоретичний концепт визначає систему ідей, концепцій, вихідних категорій, дефініцій, умов формування особистості, без яких неможливе розуміння основ еколого-натуралістичної освіти, її особливостей, функцій та осмислення прогностичних тенденцій розвитку її в Україні у XXI столітті.

Технологічний концепт передбачає творче використання педагогічної спадщини минулих років у сучасних умовах, зокрема у процесі визначення змісту підготовки фахівців з природничонаукових дисциплін, написання підручників, навчальних посібників, проведення семінарських занять та спецкурсів, організації науково-дослідної роботи та навчально-дослідницької діяльності учнівської молоді.

Методи дослідження: пошуково-бібліографічний метод виявлення архівних, бібліотечних каталогів, фондів, описів, бібліографічних видань; класифікація та систематизація літературних джерел з метою виявлення опорної джерельної бази й об'єктивних даних, що стосуються діяльності позашкільних установ — станцій юних натуралістів; контент-аналіз архівних документів і матеріалів; історико-педагогічний, порівняльний та статистичний аналіз фактів і явищ, їх синтез для дослідження еволюції змісту еколого-натуралістичної освіти, встановлення загальних особливостей та специфіки розвитку теорії та практики позашкільної еколого-натуралістичної освіти; вивчення документації (навчальних планів, програм, підручників, посібників) з метою виявлення особливостей дидактичної системи позашкільної еколого-натуралістичної освіти; інтерпретація та узагальнення опрацьованих матеріалів для формулювання висновків, рекомендацій та для визначення шляхів подальшого розвитку еколого-натуралістичної освіти в Україні.

Джерельна база дослідження. У дисертаційному дослідженні використані державні документи УРСР і СРСР про школу і народну освіту, постанови, накази народного Комісаріату освіти УРСР, Протоколи секції народної освіти Київської міськради, комісії профосвіти, **накази** міністра освіти СРСР, звіти керівних органів освіти, методичні збірники та інші матеріали, фонди обласних архівів України та Центрального державного архіву органів влади та державного управління України (ф.І.оп.3, од.зб.725,

л.54-60; ф.1,оп.1, од.зб.1316, л.61-63; ф.І.оп.1, од.зб.406, л.58-59;67-68; ф.1,оп.1, од.зб.105, л.54-63; ф.166,оп.6, т.2, од.зб.2654, л.64; ф.166,оп.9, од.зб.1258, л.2; ф.166,оп.9, од.зб.1262, л.93-104 ф.166,оп.9, од.зб.1255, л.105-106; ф.166,оп.П, од.зб.114, л.4-7; ф.166,оп.6,т.2, од.зб.2478, л.10-20; ф.166,оп.6, т.5, од.зб.8040, л.89-160; ф.166,оп.9, од.зб.125, л.62-63; ф.337,оп.1, од.зб.8371, л.7-9).

Важливим підґрунтям для формулювання положень і висновків дисертації стали сучасні законодавчі акти в галузі освіти, екологічної освіти, праці з історії педагогіки та профорієнтаційної освіти

Наукова новизна і теоретичне значення дослідження полягають у тому, що вперше здійснено порівняльний аналіз освітньої політики позашкільних установ, введено до широкого наукового обігу нові документи та факти, що розширюють та поглиблюють знання про діяльність позашкільних еколого-натуралістичних установ, подано визначення понять «еколого-на-туралістична освіта», подальшого розвитку набув такий важливий напрям досліджень як історія розвитку еколого-натуралістичної освіти та її зміст.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що на їх основі створено навчальні посібники, методичні рекомендації для керівників творчих учнівських об'єднань, методистів, викладачів та студентів. Крім того зібраний та структурований на засадах проблемно-хронологічного підходу, об'єктивно проаналізований з погляду порівняльного та статистичного методів і узагальнений дисертаційний матеріал стане надійним підґрунтям подальших історико-педагогічних досліджень в галузі позашкільної освіти; буде служити збереженню та передачі педагогічного досвіду, його використанню при організації позашкільної еколого-натуралістичної роботи, читанні курсів та створенні нових методичних розробок, навчальних посібників, спецкурсів з історії освіти України, національного виховання; сприятиме творчому використанню історичного вітчизняного освітнього досвіду в сучасних умовах розбудови національної системи освіти.

Впровадження результатів дослідження в практику навчально-виховного процесу здійснювалося за такими формами: ознайомлення працівників позашкільних навчальних закладів, викладачів та науковців з основними результатами дисертаційного дослідження шляхом доповідей на засіданнях методичних, педагогічних і вчених рад, кафедр, методичних семінарів, які проводились в різних закладах освіти.

Результати дослідження та науково-практичні рекомендації впроваджено у навчально-виховний процес Національного педагогічного університету ім. М.Драгоманова(довідка №5/12 від 28.01.2003 р.), Кримського республіканського еколого-натуралістичного дослідницького центру учнів(№17 від 03.02.2003 р.), управління освіти Львівської обласної державної адміністрації (довідка №3 від 03.02.2003 р.), Вінницької обласної

станції юних натуралістів (довідка №22 від 04.02.2003 р.), Чернівецької обласної державної адміністрації (довідка 13/50 від 12.02.2004 р.), Рівненської обласної станції юних натуралістів (довідка №35 від 18.02.2004 р.).

Особистий внесок здобувана полягає у простеженні еволюції розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти, а також у виявленні її загальних закономірностей, тенденцій та особливостей розвитку в Україні. Ідеї та розробки співавторів, з якими опубліковані наукові статті, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дослідження: результати роботи доповідались на: науково-практичній конференції «Реформування діяльності еколого-натуралістичних центрів: соціальне замовлення та попит», м. Київ, 17—18 грудня 1996 року; Всеукраїнській координаційно-методичній раді директорів обласних еколого-натуралістичних центрів (СЮН), з проблеми: Еколого-натуралістичні центри: реалії, тенденції, перспективи» м. Київ, 22—25 листопада 1999 року; семінарі керівників позашкільних навчальних закладів з питань організаційно-педагогічних умов позашкільної освіти, м. Київ, 17 лютого 2000 року; міській науково-практичній конференції «Біологічна освіта, стан і перспективи розвитку», м. Київ, 28 серпня 2001 року; семінарі-нараді директорів обласних еколого-натуралістичних центрів, станцій юних натуралістів з проблеми «Нові пріоритети з розвитку позашкільної освіти», м. Київ, 7—10 жовтня 2001 року; науково-практичній конференції «Всебічний розвиток особистості студента», м. Ірпінь, жовтень 2001 рік; Всеукраїнському біологічному симпозиуму «Біологія — наука XXI століття», м. Київ, 21—23 листопада 2001 року; координаційно-методичній раді з питань позашкільної еколого-натуралістичної роботи в Україні, м. Київ, 4—6 березня 2002 року; Міжнародній науково-практичній конференції «Екологічні проблеми довкілля та шляхи їх вирішення», м. Полтава, 16—17 травня 2002 року; Всеукраїнській студентській науковій конференції «Позазвузівська та позашкільна екологічна освіта: шляхи покращення», м. Миколаїв, 27—28 вересня 2002 року; першому міжнародному симпозиуму «Проблеми розвитку післядипломної педагогічної освіти в сучасному суспільстві», м. Київ, 3—4 жовтня 2002 року; другій міжнародній конференції «Екологічні і гідрометеорологічні проблеми великих міст і промислових зон», м. Санкт-Петербург, 15—17 жовтня 2002 року; Міжнародній науково-практичній конференції «Соціально-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу», м. Київ, 23—25 жовтня 2002 року; Всеукраїнській науково-практичній конференції «Сучасні проблеми методичної підготовки вчителів біології, хімії, географії», м. Київ, 20—22 листопада 2002 року; Міжнародній науково-практичній конференції «Педагогічні засади формування гуманістичних цінностей природничої освіти, її спрямованості на розви-

ток особистості», м. Полтава, 29—30 травня 2003 року; науково-практичній конференції «Сучасні проблеми біології», м. Київ, 20—22 листопада 2003 року; науково-методичній конференції «Інноваційні технології природничо-екологічної освіти у вищій та середній школі», м. Умань, 15—16 січня 2004 року.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковані у 3 монографіях та 65 наукових працях (з них 26 у фахових виданнях).

Структура й обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел, що включає 601 найменування, і 11 додатків.

Обсяг роботи — 496 сторінок, основна частина дисертації — 421 сторінок, ілюстрована 6 таблицями, 7 рисунками.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, розкрито зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, методи дослідження, розкрито наукову новизну, теоретичне, практичне значення одержаних результатів, наведені дані про апробацію дослідження та публікації.

У **першому розділі** — «Теоретико-методологічні засади становлення позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні» розглянуто передумови виникнення позашкільних установ натуралістичного спрямування, визначено етапи та провідні тенденції розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти та охарактеризовано природоохоронну освіту як основу організації позашкільних еколого-натуралістичних закладів.

У розділі зазначено, що проблема майбутнього підростаючого покоління завжди була предметом досліджень і турботи не лише філософів минулого (Платон, Арістотель, Марк Фабій, Квінтіліан, Г.Сковорода, М.Бер-дяєв, Роберт Оуен, Шарль Фур'є та ін.), а і батьків, педагогів ще задовго до створення системи загальної освіти. Поетапному історичному розвитку педагогічної думки відповідали певні принципи, методологічні прийоми та форми, які впродовж століть зазнавали змін і вдосконалення.

Зародки позашкільних установ у вигляді програмних «поученій дітям», руськослов'янських садово-городніх шкіл, братств, пластових об'єднань, гуртків і курсів хатнього господарства і т.д. розвивалися в різних умовах, не дивлячись на скрути життя.

У першій половині XI ст. в період князювання Володимира Мономаха Київська Русь була однією із найосвіченіших держав світу. Заохочувався потяг до науки, відкривалися «школи», навчання в яких починалося від знань, закладених дитині батьками та продовжувалося у природному се-

редовищі. «Поученіє дітям», написане Володимиром Мономахом 1117 року, можна вважати першим програмно-методичним збірником, в якому зроблено спробу обґрунтувати значення виховання та освіти, роль праці та природної культури людини. Цей перший методичний лист нащадкам про цінність природи, вміння користуватися її багатствами, піклуватися про неї можна вважати початком вітчизняної натуралістичної педагогіки.

Визначальний етап розвитку натуралістичної роботи в межах школи і поза школою збігся з епохою Відродження. Після виникнення університетів у Європі школа зміцнилась як стійка класно-урочна система, підвищився рівень викладання, і наука відкрила для людства багато здобутків, особливо в біології, хімії, фізиці, математиці. Освоєння навчального матеріалу потребувало додаткових зусиль не тільки в умовах школи тому, що в цей час з'являються перші осередки позашкільних закладів. Після великих географічних відкриттів кінця XV — середини XIX століть на територію Європи «примандрувало» — багато нових видів рослин і тварин. У зв'язку з цим почалась широка наукова натуралістична робота не тільки серед дорослого населення, але й у школах. Позашкільна, позакласна робота у процесі вивчення природничих дисциплін набуває дослідницького та експериментального характеру. Спостереження за природою, навколишнім середовищем, вивчення живих об'єктів стає прерогативою освіченої людини.

Одним із перших документів та науковим орієнтиром у позакласній роботі є написане відомим педагогом-демократом Й. Песталоцці в 1775 р. «Прохання до людства про підтримку закладу, який має завдання дати дітям виховання в сільській місцевості». Цей натуралістичний заклад в Нейгофе (Швейцарія) був притулком для молоді.

Питання позашкільної освіти і виховання пронизують твори таких видатних українських просвітителів XIX ст. як Т. Шевченко, М. Пирогов, М. Корф, О. Духнович, П. Грабовський, Леся Українка, В. Грінченко, М. Коцюбинський, І. Франко.

У 1869р. з'являється «Елементарний курс зоології» К.К. Сент-Ілера, в якому, зокрема у розділі «Для молодих знавців», даються коментарі, як спостерігати за тваринами, як утримувати тварин, птахів у неволі, як змайструвати акваріум, зібрати комах та інше.

Як свідчить освітній досвід, чільне місце у навчально-виховному процесі цього періоду, зокрема спеціалізованих і профільних навчальних закладів різного рівня, займають питання діяльності Львівського наукового товариства ім. Т. Шевченка, Київського товариства дослідників природи, Українського ботанічного товариства, творчий доробок відомих науковців — І. Верхратського, К. Кеслера, С. Роговича, С. Навашина, В. Монтрезора, І. Шмальгаузена.

На природодоцільність усіх речей звернув увагу Ян Амос Коменський ще у XVII столітті, тобто на те, що всі процеси в людському суспільстві протікають згідно процесам природи. У своїй праці «Велика дидактика» він стверджував, що природа розвивається за певними законами, а людина — це частина природи. Отже, у своєму розвитку людина підкоряється одним і тим же загальним законам і закономірностям природи.

Педагогічну цінність розвитку гуманних почуттів у дитині засобами природи підкреслювали такі великі педагоги як Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.Г. Песталоцці, О. Гумбольдт.

Ж.-Ж. Руссо вважав природу дитини досконалою, пропонував виховувати дітей подаль від зіпсованої цивілізації, на «лоні природи», підкреслюючи, що виховання повинно здійснюватися згідно з природою, основний принцип виховання, проголошений Й.Г. Песталоцці, — гармонія людини з природою.

Видатний вітчизняний педагог К. Ушинський (1861 р., 1869 р.) відзначив, що логіка природи є найдоступнішою і найкориснішою для учнів. К. Ушинський гаряче закликав розширити спілкування дитини з природою і ремствував, що: «... виховний вплив природи ... так мало оцінено в педагогіці»¹. Він писав про природу як про один з наймогутніших, «агентів виховання людини»². У його книгах «Рідне слово» і «Дитячий світ» приділяється велика увага виховному впливу природи, у них він звернувся до логіки природи, зазначаючи, що учні можуть не лише вивчати матеріал про природу у книжках, а й самостійно працювати з природним матеріалом, у природних умовах, поза класом чи поза школою. У підручнику «Рідне слово» учні знайомляться з комахами, дикими і домашніми тваринами, птахами, деревами, грибами й іншими представниками природи за допомогою казок, прислів'їв, віршів, загадок, казок, приказок.

Ідеї спілкування дитини з природою були розвинуті і збагачені в працях педагогів-натуралістів XIX століття, серед яких були О. Герд, Д. Ми-хайлов, О. Ободовський, О. Павлов, Б. Райков, К. Сент-Ілер і багато інших. Вони створили ряд посібників з природознавства, у яких організація навчання відбувалась з урахуванням взаємозв'язку наукових знань і почуттєвого сприйняття природних об'єктів і явищ. Завдяки їхнім працям природознавчий матеріал став активно проникати в практику шкільної та позашкільної освіти. Заслугою цих педагогів є те, що вони не лише виступили за широке впровадження фактичного природознавчого матеріалу в шкільну та позашкільну освіту, але і визнали його велике світоглядне значення у вихованні учнів. Екскурсії, практичні і дослідницькі роботи учнів, на думку О. Герда, повинні були озброїти дітей практичними умін-

¹ Ушинский К.Д. Собр.соч.- М., 1988. - ТЛІ. - 56 с.

² Ушинский К.Д. Собр.соч.- М., 1988. - ТЛІ. - 57 с.

нями взаємодії з природними об'єктами, що могли б ними застосовуватися після закінчення навчального закладу.

Прихильником такого ж підходу і генератором ідеї вивчення природи з обов'язковим використанням екскурсій (природу треба вивчати живу, красиву, дійсну, а не засушену в гербаріях і колекціях) став професор Лісового інституту Д. Кайгородов. Характерною рисою робіт Д. Кайгоро-дова була велика увага до виховних цілей своєї програми, котрі вбачалися ним у розкритті закону дивної доцільності в природі й у пізнанні того «Великого розуму», яким усе створюється і керується в природі і у Всесвіті.

На освітню та виховну функції природи звертав увагу російський педагог-природничник В. Половцев. В історії методики він відомий як активний пропагандист природоохоронного, екологічного напрямку в освіті. У роботі «Основи загальної методики природознавства» він запропонував «біологічний метод» вивчення довкілля, зазначивши, що в процесі ознайомлення з явищами природи слід розкривати зрозумілі учневі певного віку зв'язки і відносини, які існують у природі і доступні безпосередньому спостереженню зв'язки і відносини між ними. Вчений наголошував на необхідності проведення занять поза школою, у природі, що сприяє формуванню дісїадницьких навичок.

Пропагований В. Половцевим, напрямком, знайшов свій розвиток у працях вчених і вчителів Г. Боча, В. Герда, В. Комарова, Л. Никонова, І. Полянского, Б. Райкова, Л. Севрука, В. Сукачова, К. Ягодовського та ін. їх теоретичні на-працювання і позитивний досвід практичної роботи в школі не втратили свого значення і сьогодні для розвитку еколого-натуралістичної освіти.

У 20-х роках ХХ століття в теорії і практиці шкільної освіти поширилася думка про необхідність проведення численних екскурсій у природу, посилилась увага до позакласної та позашкільної роботи з учнями. Велика увага стала приділятися практичним, дослідницьким, лабораторним роботам школярів. Процесу вивчення природи і спілкуванню учнів з нею стали надавати діяльний характер. Цьому сприяв розвиток вітчизняного юннатівського руху. На допомогу школам були організовані екскурсійні біологічні станції, педагогічні біостанції, станції юних натуралістів (перша була створена у 1918 р. у Москві Б. Всесвятським).

Ідеї підпорядкування природи інтересам людини заради прогресу суспільства знайшли своє відображення в змісті шкільної та позашкільної освіти. Було створено велику кількість навчально-методичної літератури по організації спостережень у природі, проведенню екскурсій, постановці дослідів у «зеленій лабораторії під відкритим небом», у куточках живої природи. Особлива увага приділялася діяльності школярів по перетворенню природи, їхній участі в суспільно корисній і продуктивній праці в сільському господарстві. Шкільні програми та позашкільні заходи несли на собі відбиток прагнення «боротись із силами природи».

Положення почало змінюватися з 1932 р., коли в основу вивчення природи був покладений принцип науковості. Це пов'язано з розвитком позашкільної роботи, у рамках якої з'являються і розвиваються заходи екологічної тематики типу «День птахів», «Тиждень лісу» і т.д.

Аналіз наукових праць та практичного досвіду попередніх років дав можливість виявити тенденцію, яка доводить, що протягом тривалого часу проблема вивчення природи була предметом методики природознавства.

Починаючи з 60-х років ХХ століття, коли були прийняті закони союзних республік про охорону природи, У школах набула розмаху природоохоронна діяльність. Школярів стали залучати до участі в суспільно корисній роботі, спрямованій на охорону об'єктів і комплексів природи. Проблеми шкільної екологічної освіти або природоохоронної освіти, як вона називалась в той час, розглядалися в цей період, в основному, в контексті позакласних і позашкільних заходів. Однак у цей період часу ще були відсутні спеціальні теоретичні дослідження, присвячені розробці проблем діяльності закладів позашкільної освіти.

Огляд наукової, навчально-методичної літератури свідчить, що до 70-х років ХХ століття фахівці із загальної теорії виховання приділяли недостатню увагу проблемі виховного впливу природи на школярів і формування їхнього ставлення до неї.

Серйозний внесок у теорію і практику виховання у школярів відповідального ставлення до природи одним з перших зробив В. Сухомлинський. Він зазначав, що «Людина була і завжди залишається сином природи, і те, що ріднить його з природою, повинне використовуватися для його залучення до багатства духовної культури...»³.

В. Сухомлинський оцінював природу як «вічне джерело думки». На цій підставі він дає вчителям пораду: «Йдіть у поле, у парк, пийте з джерела думки, і ця цілюща вода зробить ващих вихованців мудрими дослідниками, допитливими людьми і поетами»⁴. Він зазначає, що «вивести дітей на галявину, побувати з ними в лісі, у парку — справа значно складніша, ніж провести уроки»⁵. При підготовці до екскурсій варто враховувати, що не обов'язково увесь час займати розмовами. В. Сухомлинський підкреслює: «Дітям не потрібно багато говорити, не потрібно завантажувати їх розповідями, слово — не забава, а словесне пересичення — одне з найшкідливіших пересичень.. Не можна перетворювати дітей у пасивний об'єкт сприйняття слів. А серед природи дитині потрібно дати можливість послухати, подивитися, відчути»⁶.

³ Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Радянська школа, 1985 с. 12.

⁴ Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Радянська школа, 1985 с. 39.

⁵ Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Радянська школа, 1985 с. 12.

⁶ Сухомлинский В.А. Сердце отдаю детям. — К.: Радянська школа, 1985 с. 27.

Своїм досвідом він переконливо показує, що турботливе ставлення до природи формується лише тоді, коли дитина поліпшує навколишнє середовище своєю працею. Для реального втілення цього положення в дії він пропонував створювати живі куточки, де всі діти можуть взяти посильну участь у догляді за тваринами, організовувати «пташині» і «звірині» лікарні, саджати дерева, що можливим було лише за умови організації позашкільної еколого-натуралістичної роботи учнівської молоді.

Багатий матеріал, що характеризує вплив природи на особистість школяра і його ставлення до природи, зібрав О. Сідельковський. Він дає розгорнуту картину формування ставлення до природного середовища у школярів різного віку, які навчаються, у певних умовах виховного впливу тобто у класі та поза школою.

Посилення уваги до проблеми охорони природи на початку 70-х рр. привело до активної пропаганди екологічних знань. У педагогічній науці у цей час з'являється термін «природоохоронна освіта». До кінця цього періоду в науці широке поширення одержує поняття «комплексна, глобальна екологія», котра найбільш адекватно відбиває сутність досліджень по взаємодії людини з природою. У зв'язку з цим замість «природоохоронної освіти» дослідники стали говорити про «екологічну освіту». Цей термін і став загальноживим. У педагогічній теорії ці питання стали розроблятися у напрямку нової галузі педагогічного знання — теорії і методики екологічної освіти. Дуже активно стали пропагуватись екологічні знання в процесі позашкільної діяльності школярів на станціях юних натуралістів.

У 70—80-х роках здійснено ряд досліджень, спрямованих на підвищення ефективності екологічної освіти (Я. Габев, О. Захлібний, І. Матрусов, І. Суравегіна, Л. Салеева, Є. Шапоконе та ін природничонаукові основи, вивчення в шкільній програмі та у позашкільній освіті. І. Матрусов у своєму дослідженні заклав теоретичні основи екологічної освіти, охарактеризувавши природоохоронні знання й уміння учнів у процесі вивчення основ наук у позакласній і позашкільній роботі з охорони природи. Л. Салеева також розглядала питання змісту екологічної освіти, однак коло її наукових інтересів охоплювало учнів початкової школи. Особливістю наукових праць цього періоду є дослідження проблем екології, головним чином у зв'язку з вивчення біології, географії, хімії та інших традиційних дисциплін. О. Захлібний, І. Зверев, І. Суравегіна досліджували основи змісту екологічної освіти у процесі вивчення біології й обґрунтували умови формування екологічних знань на уроках і в позакласній та у позашкільній роботі. О. Плахотнік досліджувала процес формування змісту екологічної освіти на уроках географії та у позашкільній роботі з ландшафтознавства. Ці автори звернули увагу на значення інтеграції предметів природничонаукового і гуманітарного циклів в екологічній

освіті, а також на необхідність єдності процесів навчання і виховання школярів. Автори зазначають, що зв'язок позашкільної роботи з класними заняттями полягає в об'єднанні зусиль по формуванню ціннісних орієнтацій учнів, розвитку морально-естетичних почуттів школяра, його залученню до досвіду прийняття рішень в галузі природокористування.

Слід зазначити, що теорія шкільної та позашкільної екологічної освіти завдяки працям цих авторів у 80-х роках вийшла на якісно новий рівень. Були сформульовані і науково обґрунтовані основні принципи шкільної екологічної освіти, такі як: міждисциплінарний підхід у формуванні екологічної культури школярів; систематичність і безперервність вивчення екологічного матеріалу; єдність інтелектуальної й емоційно-вольової складової у позашкільній діяльності учнів з вивчення і поліпшення навколишнього природного середовища; взаємозв'язок глобального, національного і краснавчачого розкриття екологічних проблем у навчально-виховному процесі.

Крім робіт, що стосуються розвитку екологічного компонента в змісті навчальних дисциплін, проводився ряд досліджень, присвячених загальній теорії розвитку позитивного ставлення до природи. Так, Н. Городецька, Б. Йоганзен вивчали питання формування мотивів дбайливого ставлення школярів до природи. Крім цього, Б. Йоганзен також розглядав проблеми підготовки вчителя до екологічної освіти учнів. Але найбільш повно цей напрямок теорії екологічної освіти було розроблено Є. Сластьоніною.

С. Соловйов зупинився на розробці методичних підходів до побудови моделі взаємозв'язків школи з природним середовищем. Автор запропонував систему форм, що забезпечують діяльнісний підхід учнів до питань охорони і збереження природних ресурсів. Ця система включає два блоки: програмний (обов'язковий для всіх учнів, що включає в себе уроки по основних предметах) і позапрограмний (за вибором учнів, що включає в себе роботу гуртків і факультативів, конференції, вечори, рольові ігри і т. д.).

Після того, як прийшло усвідомлення необхідності діяльнісного підходу до вивчення природоохоронних питань, у педагогіці з'явився ряд робіт, у яких розглядаються різні методи організації подібної діяльності учнів. В. Бо-рейко, Р. Бобрів, Г. Зарівний і ін. розробили методику створення шкільних екологічних стежок, організації діяльності зелених, блакитних патрулів.

У другій половині 90-х років ХХ століття увага вчених зосереджується на пошуку нових парадигм в екологічній освіті та вихованні. У дослідженнях філософського і соціального плану, присвячених вивченню причин екологічної кризи, учені починають усе частіше звертатися до ідей В. Вернадського, Т. де Шардена про необхідність «зростання свідомості» для виходу з екологічної кризи, про ноосферний період існування людства. Філософи, культурологи (Е. Гірусов, М. Каган, В. Крисаченко, Е. Мар-

карян, О. Погорелова) наголошують на необхідності нової культури ставлення до природи, нової свідомості, що включають у себе екологічні цінності, норми, мораль і т. д.

Аналізуючи причини, що обумовили неефективність практики екологічної освіти в школі протягом останніх років, І. Пономарьова відзначає, що екологічна освіта не повинна зводитися до прищеплювання школярам певного набору норм і правил поведінки без пізнання сутності екологічних законів природи, не повинна обмежуватися і розвитком тільки екологічних знань, нехай навіть у достатньому обсязі. Генеральною метою екологічної освіти, на думку автора, є розвиток екологічної культури особистості, у структурі якої вона виділяє екологічні знання, екологічні ціннісні відносини (світогляд) і екологічну діяльність як її основні компоненти. І. Пономарьова визнає актуальність формування екологічної культури, однак підкреслює «екологічність» як складову частину загальної культури особистості, котра відзначається багатьма авторами, однак якоїсь загальноприйнятої дефініції поняття «екологічна культура» чітко не визначено. Автор також не дає свого визначення цього поняття, але наполягає на необхідності вивчення цього феномена та прилучення школярів до екологічної культури через екологічне навчання та виховання і позашкільну еколого-натуралістичну діяльність.

Розглядаючи проблему формування екологічного мислення в системі освіти, С. Алексєєв звернув увагу на необхідність переосмислення цілей, змісту, методів, характеру, стилю екологічної освіти, тобто загальногуманістичної парадигми, котра розглядається як своєрідна альтернатива технократичній і лежить в основі організації позашкільної еколого-натуралістичної освіти школярів.

Таким чином, аналіз літературних джерел дозволяє констатувати, що на сьогоднішній день питання екологічної освіти і виховання залишаються відкритими й актуальними як при вивченні природничих дисциплін, так і в позашкільній еколого-натуралістичній освіті. При цьому основним напрямом розвитку еколого-натуралістичної освіти повинна стати еко-центрична парадигма в змісті екологічної освіти і виховання та розробка педагогічних основ формування екологічної культури особистості.

Дослідженням встановлено, що на початку ХХ ст. велика плеяда науковців стверджувала важливість створення профільних позашкільних закладів. Про особливості створення станцій юних натуралістів, агробіос-танцій йшлося у працях Н. Золотницького, Д. Кайгородова, А. Духнови-ча, Ю. Федьковича, С. Шацького, А. Зленка. Вони ж перші організували гуртки натуралістів. У перші десятиріччя ХХ століття приділяється велика увага питанням профорієнтації і професійної підготовки молоді.

В цей період розвитку школи перед нею стоїть завдання поєднати на-

вчання і виховання молоді з формуванням у них практичних умінь і навичок, почуття відповідальності та вирішення питань професійної спрямованості.

Великого значення проблемам підготовки учнівської молоді до життя, до практичної діяльності у виробництві надавали такі відомі педагоги як В. Сухомлинський, С. Чавдаров, М. Грищенко, Д. Сергієнко, М. Нежинський та ін. Вони глибоко аналізували навчальну діяльність школи, позакласну та позашкільну роботу, давали практичні рекомендації по здійсненню загальної політехнічної освіти, спрямованості шкільних програм на сільськогосподарський ухил, агрономізацію сільської школи, на зв'язок її діяльності з індустріалізацією сільського господарства.

Школа повинна була стати пропагандистом передових ідей землеробства. Перші гуртки юннатів створювались в окремих школах, на базі сільськогосподарських станцій ще в 20-ті роки. На заняттях гуртківці вивчали овочівництво, рослинництво, вирощували кормові і декоративні рослини, пізнавали природу. Якщо брати до уваги те, що на початку 20-х років в Україні на сільську школу припадало 90 % всієї шкільної сітки і навчалось у ній 80 % всіх учнів, та зрозуміло стає постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету (ВЦВК) від 12 жовтня 1924 р., що черговим завданням слід вважати постійне і систематичне проведення в трудових школах в містах — індустріального, а на селі — сільськогосподарського ухилу в навчанні. Ставиться вимога, щоб кожна семирічка на селі мала ділянку землі, знаряддя праці, тварин, щоб планувала свою роботу, згідно завдань економічного та культурного розвитку села; вирощувала сортові сімена, проводила сільськогосподарські досліди, і тим самим сприяла утвердженню нових способів ведення сільського господарства.

У 20-х — 30-х роках досліджуваного періоду Наркомпросом УРСР було прийнято ряд постанов та рішень про урізноманітнення позакласних та позашкільних форм роботи. Популярними в цей період були школи сільської молоді, котрі існували в системі соціального виховання, як «допоміжні, додаткові» позашкільні форми навчання для молоді.

Позашкільна діяльність шкіл сільської молоді полягала у налагодженні тісних контактів з артільними господарствами, у проведенні агрокультурної роботи серед населення.

Увага до цих питань діяльності школи все сильніше проявляється з боку держави. Здійснюється певний контроль за створенням та функціонуванням різних типів позашкільних закладів.

Особливою сторінкою вписується в історію розвитку позашкільної освіти організація Київської дитячої біологічної станції за поданням бюро Комдитруху Київського губкому ЛКСМУ у 1925 році, а в 1926 році вона перейменовується на Центральну дослідно-педагогічну агробіостанцію як методичний центр натуралістичної роботи в республіці.

Цей період характеризується створенням широкого спектру учнівських гуртків про що свідчить прийняття ряду постанов, протоколів засідань комісій профосвіти, секцій народної освіти Київської міськради.

Як свідчить здійснений нами аналіз навчальні програми та методи навчання спрямовані були на комплексність та концентризм, на вивчення рідного краю.

При школах створювались методичні кабінети для надання допомоги вчителям у викладанні основ дисциплін та позашкільної роботи з учнями.

На Всеукраїнському з'їзді вчителів-біологів (Харків, 1934 рік) нарком освіти В. Затонський високо оцінив передовий досвід вчителів у викладанні біологічних дисциплін, забезпечення його зв'язку з практичною діяльністю учнів на пришкольніх ділянках, в лабораторіях, теплицях, гуртках юннатів і т.д.

Широку агрокультурну роботу в цей період проводять шкільні агрогуртки, підвищується теоретичний і практичний рівень викладання біології, вивчається селекція рослин, нові агротехнічні прийоми і засоби їх вирощування. Тобто робота школи була спрямована не лише на вивчення основ наук, але й на позакласну та позашкільну науково-дослідну роботу учнів.

Але, починаючи з 1937 року в діяльності школи почав переважати курс на суто «академічне» навчання, на відмову від участі школярів у виробництві, яке, ніби, являлося причиною низької якості їх знань. Наркомпрос УРСР наказом від 23 лютого 1937 року відмінив викладання праці в школі республіки, виключив з навчального плану заняття в майстернях і на шкільних навчально-дослідних ділянках. Це рішення мотивувалося тим, що шкільні майстерні обладнанні силами учнів та вчителів і в них прививаються неправильні уявлення про сучасне індустріальне виробництво. В дійсності так і було, та відміна трудового навчання все ж була помилкою. Однак передова педагогічна громадськість використовує кращі традиції трудового виховання — як в школі, так і в позашкільних дитячих закладах.

У 1934—1940 рр. активізувалася діяльність гуртків юннатів: спільно з ученими і фахівцями сільського господарства проводилася значна робота в хатах-лабораторіях, здійснювалось шефство над молодняком сільсько-господарських тварин, у центрі уваги — питання охорони природи, насадження садів, лісу та ін.

Нормативно-правове забезпечення процесу діяльності позашкільних закладів у цей час регламентується Постановою ЦК КП(б)У «Про заходи щодо поліпшення позашкільної роботи з дітьми» від 22 листопада 1946 року. В ній підкреслювалася необхідність поширення при школах і позашкільних закладах учнівських гуртків: предметних, натуралістичних, екскурсійних.

Досліди в кабінетах біології і на пришкольніх ділянках, які після успіш-

ного закінчення переносились на колгоспне поле, практична участь у виконанні виробничих планів колгоспів і радгоспів міцно поєднали інтереси і життєві плани шкільної молоді з життям рідних колгоспів, готувати їх до сільськогосподарської праці.

З часом основною формою організації виробництва у позакласній та позашкільній роботі стають учнівські виробничі бригади, організовані у 1955 році, прототипами яких були бригади 30-х років.

Аналіз історичних та соціально-педагогічних умов розвитку позашкільної системи освіти виховання в Україні у радянський час дає підстави зробити висновок, що в той час державні органи певною мірою контролювали створення та функціонування різних типів позашкільних закладів, зміцнювали їх матеріальну базу, залучали до роботи з дітьми кваліфіковані кадри.

Аналізуючи розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти, котра яскраво проявлялась у вигляді юннатівського руху, ми умовно можемо визначити три основні етапи: 1925—1944 рр., 1945—1990 рр., 1991—2000 рр.

Перший етап — 1925—1944 рр. Концептуальні основи юннатівського руху підпорядковувались завданням розвитку суспільства. Актуальність діяльності перших гуртків юннатів полягала в їх активній допомозі на селі у відбудові сільських господарств, у боротьбі зі шкідниками полів, у насажденні дерев, кущів та інше. У розвитку руху юних натуралістів велику роль відіграла Постанова ЦК РКП(б) від 24 липня 1925 р. «Про піонерський рух», в якій підкреслювалось, що дитячі сільськогосподарські гуртки, гуртки юних натуралістів мають діяти в єдиному руслі з піонерами і комсомолом.

У 1926—1929 рр. проводилася значна робота з гуртками юннатів, котрі організовувались у школах, клубах юних піонерів. Багато уваги приділялось зміцненню матеріальної бази станцій юних натуралістів.

У липні 1928 р. Політбюро ЦК КП(б) України обговорює питання і приймає Постанову про стан і перспективи загального навчання, в якій ставляться вимоги наблизити школу до умов і потреб трудового життя, сприяти розвитку гуртків юних натуралістів.

У 30-ті роки почали створюватись перші дитячі технічні та сільсько-господарські станції у містах — Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Києві, які проводили велику роботу із залучення школярів до практичної сільсько-господарської праці на колгоспних ланах, присадибних і пришкольніх ділянках і в близькому доквітлі.

1930 рік. В Україні працює 675 гуртків юннатів, у яких навчається і займається корисними справами майже 17 тисяч дітей. Функціонує вісім станцій юннатів.

Значною подією в житті юннатів України став перший Всеукраїнський зліт юннатів (1934 р.), який відбувся в с. Снігурівці, що на Миколаїв-

щині, де юні натуралісти доповіли про свої здобутки — як зібрали 35 тис. крб. на тракторну колону, заклали 8500 зразкових шкільних ділянок, посадили понад мільйон плодкових і декоративних дерев і куців та ін.

У 1929 році на I Всеукраїнському зльоті юних піонерів було висвітлено підсумки роботи юних натуралістів. У 1934—1940 рр. активізувалася діяльність гуртків юннатів: спільно з ученими і фахівцями сільського господарства проводилася значна робота в хатах-лабораторіях, здійснювалось шефство над молодняком сільськогосподарських тварин, у центрі уваги — питання охорони природи, насадження садів, лісу та ін. На допомогу юннатам, учителям і керівникам гуртків методисти підготували і видали багато науково-популярної літератури, методичних посібників, що значною мірою стимулювало діяльність юннатів. Свої перші досягнення юні натуралісти демонстрували в 1939 р. на ВДНГ у Москві. Експонати павільйону «Юні натуралісти» уповні відображали величезну творчу роботу учнів. Україну тоді представляли 8645 юннатів та їхніх керівників.

У 1940 році нараховувалось 4 тисячі гуртків юннатів та 20 станцій юннатів.

Творча робота гуртків юннатів була перервана підступним нападом фашистської Німеччини в 1941 р. Після визволення території від фашистських загарбників у 1943-му — на початку 1944 р. Центральна дослідно-педагогічна агростанція відновила свою діяльність, почали працювати також деякі обласні станції. Наприкінці війни і в перші післявоєнні роки юннати та учнівська молодь включились до роботи по вирощуванню кок-сагізу — цінної каучуконосної культури, яка мала на той час велике стратегічне значення.

Другий етап — 1945—1990 рр. На зміст і активність юннатівського руху у ці роки впливають різні фактори соціально-економічного характеру. Обумовлюють і забезпечують розвиток мережі станцій юннатів, гуртків натуралістичних, природоохоронних, сільськогосподарських профілів і відповідні республіканські заходи.

Проте найбільш визначними віхами в історії розвитку народного господарства в Українській Республіці, які викликали у юннатівському русі появу близьких і дещо спільних форм діяльності, були прийняті Верховною Радою СРСР 24 грудня 1958 р. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» і відповідний закон, прийнятий Верховною Радою УРСР 17 квітня 1959 р. та прийнятий у 1960 р. Верховною Радою УРСР «Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про охорону природи Української РСР».

Відповідно до поставлених завдань, у школах запроваджується трудове навчання, виробнича практика і суспільно корисна праця; велика увага приділяється дослідницькій роботі з рослинництва і тваринництва, у сільських і окремих міських школах діють учнівські виробничі бригади,

шкільні лісництва. У системі позакласної і позашкільної роботи дедалі більшої актуальності набувають природоохоронні справи.

У юннатівському русі біологічного, сільськогосподарського напрямів з'являються гуртки науково-дослідницької, одгалузевої спрямованості. А саме: юних генетиків-селекціонерів, фізіологів рослин, агрохіміків, мікробіологів, юних медиків, космічної біології та ін. Активізується діяльність наукових товариств учнів біологічних, екологічних, аграрних відділень та секцій Малих академій наук.

Третій етап — 1991—2000 рр. Відбувається розбудова незалежної Української держави. Реформується зміст освіти і виховання в системі загальної середньої освіти і відповідно її підсистеми — позашкільної освіти. Розробляються і приймаються до виконання нормативно-правові документи, котрі сприяють вільному розвитку людської особистості, зокрема здібностей та обдарувань вихованців, забезпеченню задоволення їх інтересів, духовних запитів і потреб у професійному визначенні.

Окремі традиційні форми природоохоронної діяльності, «зелені», «голубі» патрулі відходять від заполітизованих шаблонів примусовості, рапортування до усвідомленого проведення, не епізодично, а регулярно конкретної роботи. Взаємодія юних екологів з ученими, спеціалістами, з громадськими організаціями стосовно виконання наукових досліджень проводиться в комплексних екологічних експедиціях.

У гуртковій роботі аграрних профілів з використанням педагогічного досвіду попередніх поколінь запроваджуються нові технології, комплексні профільні об'єднання (ферми, кооперативи, шкільні колгоспи, школи юних фермерів та ін.), в основу яких покладено еколого-натуралістичну діяльність учнівської молоді. Ця діяльність забезпечується отриманими знаннями, уміннями та практичними навичками при вивченні природничих дисциплін та у позашкільній роботі.

На підґрунті природознавчого, екологічного, народознавчого виховання розробляються та впроваджуються нові навчально-виховні моделі, форми, які фунтуються на надбаннях української та світової науки еколого-натуралістичного спрямування, на традиціях та звичаях українського народу.

У структурі Національного еколого-натуралістичного центру та в системі еколого-натуралістичних позашкільних навчальних закладів України започатковано навчально-виховні лабораторії народних ремесел, в яких організовано роботу гуртків лозоплетіння, вишивки, різьби по дереву, гончарства, відкрито постійно діючі та періодичні виставки дитячих робіт.

Щоб більш широко забезпечити потребу учнівської молоді в здобутті знань, умінь і навичок у галузі природничих, біологічних і сільськогосподарських наук і створити умови для виявлення обдарованих і талановитих учнів з наступною організацією та проведенням для них навчання, науко-

во-дослідницьких і експериментальних робіт за Положенням, затвердженим наказом Міністерства освіти України від 11.07.1997 р., №238, на базі Національного еколого-натуралістичного центру відкрито Всеукраїнську біологічну заочну школу, а з 1998 р. почав діяти Природничий ліцей. Основна мета цієї нової складової структури Національного еколого-натуралістичного центру — збагатити учнів старших класів, понад обов'язковий мінімум, знаннями з біології, географії, хімії і факультативно з англійської мови. Забезпечити ґрунтовну допрофесійну підготовку і визначеність для подальшого навчання ліцеїстів у вищих навчальних закладах.

У період реформування української системи освіти педагогічні колективи позашкільних навчальних закладів ведуть пошуки нових концептуальних підходів до розвитку юннатівського руху, вдосконалюють форми і зміст еколого-натуралістичної освіти та діяльності учнівської молоді, здійснюють деякі зміни в структурах закладів еколого-натуралістичного спрямування. Відповідно до соціальних умов і запитів коригують профільність і вікову наповнюваність гуртків та інших творчих об'єднань учнів.

У другому розділі «**Організаційно-педагогічні умови розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні**» розглянуто проблеми розвитку позашкільних закладів еколого-натуралістичного спрямування, концепцію позашкільної еколого-натуралістичної освіти та системоутворюючі теоретичні моделі позашкільної еколого-натуралістичної освіти.

У розділі підкреслюється, що неперервна позашкільна освіта як піддрунтя юннатівського руху започаткована на державному рівні з 1925 р. Це ознаменувалося відкриттям у Києві першої біологічної станції (в минулому Республіканська станція юних натуралістів), яка тепер називається Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді. З 1927 р. розпочинає функціонувати перша технічна станція; в 1931 р. була створена Республіканська дитяча екскурсійно-туристична станція. Паралельно створюються дитячі установи обласного та районного рівня.

Зміст роботи позашкільних установ відповідав тим педагогічним напрямкам, які склалися у дидактиці в середині 20-х на початку 30-х років. Комплексні шкільні програми того часу передбачали перехід від словесних і наочних методів до дослідницької роботи на основі спостережень, експериментів, моделювання.

Дослідницька робота була перенесена і в навчально-виховний процес позашкільних установ. Особливо це стосується позашкільних закладів природничого циклу, де школярі залучалися до вивчення таємниць природи при безпосередніх контактах з нею. В позашкільних установах використовуються нові і вдосконалюються уже відомі методи і форми проведення занять (екскурсії, гуртки, клуби, табори і т.д.). Навчально-виховний процес починає базуватися на принципах самостійної творчої діяль-

ності учнів (лабораторії, навчальні ділянки, зимові сади, теплиці, тераріуми, метеомайданчики).

Починаючи з 1935р. в Україні розвиваються нові структури позашкільних закладів таких як: Палац піонерів і школярів, розширилась мережа станцій юних натуралістів, техніків, клубів і секцій при промислових і сільськогосподарських підприємствах. Широкого розмаху в цей час набуває рух юних мічурінців, позашкільні заклади закладають фруктові сади, дослідні ділянки, створюють живі куточки, ферми. Позакласна і позашкільна еколого-натуралістична робота розглядається як один з важливих факторів виховання і поглиблення знань підростаючого покоління.

Особливого поширення юннатівський рух набув у повоєнні роки. У всіх школах України працювали природоохоронні, сільськогосподарські гуртки. Активну участь брали школярі у збиранні врожаю овочевих культур; закладались парки, здійснювались паркові насадження.

Юні тваринники працюють у розплідниках, вирощуючи свійських тварин нових перспективних порід. Діти активно працюють в учнівських виробничих бригадах, набуваючи навичок сільськогосподарської праці.

Працюють гуртки не лише любителів традиційної юннатівської тематики, а й таких забутих видів діяльності як конярство, бджільництво, шкільне лісництво.

У цей період при обласних станціях юних натуралістів створювались координаційні центри з екологічної освіти та виховання школярів, природоохоронної діяльності і дослідницької роботи. Оновлюється зміст роботи з юннатами, з'являються нові її форми. Педагогічні колективи працюють над формуванням у школярів національної свідомості засобами еколого-натуралістичного виховання.

У дисертації відмічено, що розробляючи і обґрунтовуючи соціально-педагогічну концепцію екологічної освіти «Сім'я — дитячий садок — школа — позашкільний та вищий навчальні заклади», дослідник опирається на створені ним науково-методичні моделі, які за своїм змістом спрямовані на забезпечення послідовного формування особистості. Найважливішими з них є школа майбутніх батьків (один із елементів родинної педагогіки); творчі об'єднання учнів основної і старшої школи міст; малі (короткі) екскурсії в природу навколо своєї місцевості; навчальна програма вищого навчального закладу для спеціальності «учитель біології — методист, організатор позашкільної і позакласної еколого-натуралістичної роботи».

Основною умовою цієї послідовної освіти є використання природного середовища і об'єктів, що його населяють як навчальної лабораторії, механізм і технологія застосування якої відповідає певному віковому цензу людини. Спостереження за об'єктами природи, усвідомлення їх сутності і

значення у взаємозв'язку з навколишнім середовищем та бачення практичного раціонального використання — основні етапи навчально-виховного процесу.

З цією метою розробляються і подаються на розгляд єдині системи і програми освіти, еколого-натуралістична направленість яких виступає як реальний чинник подолання людської необізнаності з питань взаємодії людини і природи та недоліків виховання в сім'ї, школі та інших типах навчальних закладів освіти. Формування еколого-натуралістичної освіти, яка поступово закладатиме в особистості підґрунтя екологічної культури, спрямовується на виховання нової людини, головним принципом моралі якої стане любов до ближнього і природи в цілому. Значна роль в цьому процесі належить позашкільним навчальним закладам, таким, як еколого-натуралістичні центри учнівської молоді, станції юних натуралістів. Еко-лого-натуралістичний освітньо-культурний напрямок розвитку особистості розглядається з двох позицій. По-перше, це — теоретична галузь знань про місце і роль людини в біосфері, а, по-друге, це — сукупність певних дій і технологій освоєння людиною навколишнього середовища.

Нами доведено, що еколого-натуралістичній освіті сприяють:

- неперервність навчально-виховного процесу;
- системний, комплексний підхід до екологічного виховання в сім'ї, дошкільній установі, школі, позашкільному закладі;
- умови для самостійної творчої праці;
- орієнтація педагогів на вікові та індивідуальні риси школярів, їх пізнавальні запити і можливості;
- навчально-матеріальна база з сучасним технічним забезпеченням;
- безпосередня природоохоронна та науково-дослідницька робота під керівництвом педагогів.

Таким чином, еколого-натуралістична освіта і її морально-виховні елементи повинні формуватися не лише завдяки набуттю навичок раціонального природовикористання, а й у розкритті можливостей людини, її сутнісної природи. Цей процес не повинен обмежуватися тільки засвоєнням певної суми знань. Свідоме, бережливе ставлення до природи повинно починатися з раннього дитинства і продовжуватися все життя. Цьому має сприяти діяльність всіх установ освіти, науки, засобів інформації тощо. У цій роботі необхідно наполегливо проводити лінію на викорінення психології невичерпності природних ресурсів і примітивного спожи-вацького ставлення до природи.

Позашкільні заклади типу еколого-натуралістичних центрів та станцій юних натуралістів, де основна увага освіти спрямована на обдарованих, талановитих дітей, враховуючи поглиблений напрямок навчально-виховного процесу, у розробленій концепції опирається на Закон України про

«Позашкільну освіту», за яким виховання і навчання дітей у вільний час здійснюється відповідно до соціального замовлення сьогодення.

На підставі принципу автономної, мобільної системи запропонованої концепції у освітньому процесі використовуються такі основні компоненти як освітній, оздоровчий, пошуковий, духовний, настановчо-педагогічний (фаховий). Всі ці компоненти у різних комбінаціях мають бути опрацьовані різними формами додаткової природничої освіти. Концепція екологічної освіти спрямована на ґрунтовне підвищення свідомості людини, на глибоке осягнення нею соціальних цінностей і на виховання майбутнього громадянина країни, який здатний буде вирішувати екологічні проблеми поряд з іншими відповідно до його професійної направленості. Освітня система «Сім'я — дитячий садок — школа — позашкільний та вищий навчальні заклади» в позашкільних навчальних закладах направлена на виховання екологічно свідомих людей, які житимуть в екологічно збалансованому суспільстві.

Упродовж вивчення всіх навчальних предметів неодмінно інтегрується екологічний підхід, в основі якого прерогативою є виховання почуття громадянина, патріота держави, відповідального ставлення до навколишнього середовища, глибокого розуміння залежності життя і здоров'я людей та окремої особистості від якісного фізичного стану об'єктів природи.

Напрацьовані в позашкільних закладах природничо зорієнтовані компоненти концепції еколого-натуралістичної освіти (освітній, оздоровчий, пошуковий, духовний, фаховий), опираючись на такі форми роботи як гуртки, відеолекторії, ліцеї, наукові конференції, малі академії наук, заочно-очні біологічні школи, шкільні лісництва, клуби, акції, конкурси, агітбригади, свята і т.д., імітують типові ситуації, які виникають в практиці навчально-виховного процесу і які в подальшому можна використовувати в процесі підготовки вчителів до роботи в позашкільних закладах освіти.

Моделювання типових педагогічних ситуацій в системі «Сім'я — дошкільна установа — школа — позашкільний та вищий навчальні заклади» спрямовує розумово-творчий потенціал зацікавлених природою особистостей на обрання професій, серед яких чільне місце належить учителю біології, організатору і методисту позакласної, позашкільної роботи. Результативність такої неперервної освіти залежить від багатьох чинників, серед яких основними можна вважати: ідеал виховання (всебічний і гармонійний, свідомий розвиток особистості), соціальна орієнтованість (замовлення суспільства), конкретизація (зміст знань, умінь, навичок, досвіду творчості, цінності), функціональність (освітня, громадсько-політична, технічно-трудова, естетична, культурно-спортивна, побутова) і т.д.

На еколого-натуралістичну освіту і педагога, як посередника між знаннями і об'єктом їх отримання, покладаються важливі завдання відповідно всебічного і свідомого розвитку особистості. Призначення вчителя — бути

ланкою у передачі суспільного досвіду в плані набуття освіти і сприйняття соціального прогресу.

Виходячи з досвіду діяльності еколого-натуралістичних позашкільних закладів України до основних завдань поглибленої освіти відносяться:

—вивчення стану довкілля від свого двору, вулиці до меж країни і Землі в цілому;

—розуміння дорослими, владними структурами різного рівня, освітянськими колективами, молоддю, дітьми сучасних місцевих і глобальних проблем та необхідності їх розв'язання;

—особиста відповідальність за власну поведінку та обов'язки перед суспільством у галузі збереження та відновлення природного середовища;

—формування ціннісних орієнтацій на засадах науково-практичних досягнень світової і національної культури, народних традицій;

—оволодіння науковими знаннями про об'єкти і явища природи та закономірності їх розвитку;

—сприяння дослідництву, спрямованому на розвиток творчої і ділової активності при розв'язанні екологічних проблем у життєвих ситуаціях;

—досягнення переходу опанованих наукових і науково-практичних знань в особисті переконання, що не дозволяло б у майбутньому неадекватно ставитися до природи, викликало потребу у спілкуванні з нею.

У третьому розділі «Діяльність позашкільних еколого-натуралістичних закладів в умовах реформування освіти в Україні» — аналізуються проблеми стандартизації позашкільної освіти в сучасних умовах її трансформації, засоби реалізації багаторівневої системи позашкільної еколого-натуралістичної освіти та профорієнтаційна підготовка школярів в умовах діяльності спеціалізованого гуртка позашкільного навчального закладу.

Реформа системи освіти в Україні фактично розпочалася з перших років здобуття незалежності. З введенням у дію закону «Про позашкільну освіту» вона глибоко зачепила і позашкільні установи, в роботі яких низка назрілих проблем чекає свого розв'язання у майбутньому. Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді і його підрозділи в межах України, вивчаючи і аналізуючи державні стандарти загальноосвітніх шкіл, орієнтують зміст навчально-вихованого процесу на більш прагма-тичніші, наближені до реалій життя знання про навколишній світ, суспільство і особистість. Отримані завдяки додатковій освіті знання розглядаються як основа допрофесійної підготовки, яка дає можливість цілеспрямованому учневі продовжити далі навчання конкретно, за обраним напрямом, або запропонувати себе на ринку праці, маючи певну підготовку.

Позашкільна еколого-натуралістична освіта в Україні має досить розгалужену і складну структуру, яка складається з 246 обласних, міських, районних еколого-натуралістичних центрів та станцій юних натуралістів.

Координатором виступає Національний еколого-натуралістичний центр учнівської молоді при Міністерстві освіти і науки України.

До позашкільної еколого-натуралістичної освіти залучаються різноманітні категорії дітей і молоді, але їх спільною рисою є зацікавленість у вивченні окремих напрямків однієї чи декількох природничих наук та цілеспрямований комплекс самоосвіти, самовдосконалення, саморозвитку. Якість поглибленої освіти регулюється Державними стандартами загальноосвітніх шкіл та Державним стандартом позашкільної освіти природничого спрямування (у нашому випадку).

Важливу соціальну роль в правовому забезпеченні можливостей отримання додаткової, поглибленої освіти молоді мають Указ Президента України «Про додаткові заходи державної підтримки обдарованої молоді» (квітень, 2000 р.) та Закон України «Про позашкільну освіту» (червень, 2000р.). Вперше, у 2000 р. згідно відповідних Указів Президента та Постанов Кабінету Міністрів введена система кредитування навчання обдарованої молоді. Визначальне значення для покращення якості позашкільної освіти має впровадження у навчальний процес сучасних інформаційних технологій.

Порівнюючи роботу базових (обласних) еколого-натуралістичних центрів слід відзначити, що система функцій позашкільної освіти знаходиться у прямій залежності від поєднання інваріантної і варіативної складових змісту освіти. І якщо у стандартах освіти за багатовіковим досвідом напрацьовано чітко окреслену інваріативну складову, яка, зливаючись з міжнародними стандартами, допоможе в майбутньому орієнтуватися людині в природно-суспільному просторі, то варіативна складова вирізняє з певних груп, націй, народів індивідуальну освітянську траєкторію кожного учня, забезпечує розвиток дитячої творчості.

У розділі підкреслюється, що на всіх ступенях позашкільної еколого-натуралістичної роботи використовуються різноманітні форми і методи навчання, виховання та індивідуального розвитку дітей. Особистісно орієнтована позашкільна робота передбачає певну педагогічну етику: взаєморозуміння, співробітництво, діалог. Найголовнішими ознаками позашкільної еколого-натуралістичної роботи є її багатоваріантність форм, методів і прийомів, утвердження всіма засобами цінності і гідності кожної дитини. Поряд з традиційними формами роботи (гуртки, клуби, школи, ліцеї, Мала академія наук і ін.), збільшується питома вага індивідуальних форм роботи. Виняткового значення набувають нові інформаційні технології (спеціалізовані гуртки і наукові товариства, природні лабораторії, інтернет-класи, стаціонари ландшафтного дизайну, освітні еко-техно-парки тощо).

В той же час введення у навчально-виховний процес позашкільної

еколого-натуралістичної роботи актуальних сучасному стану реформування системи освіти інноваційних підходів вимагає фундаментальних теоретичних обґрунтувань, бо передчасна і виключна реалізація інноватики може привести до:

— непередбачених наслідків, а також і до невиправданих фінансових витрат;

— тиражування моделей і технологічних рішень, що мають зовнішню привабливість і короткий термін впровадження, а в той же час можуть стати навіть негативними у перспективі;

— непродуктивних витрат і обмеження матеріальних ресурсів

Вимоги модернізації позашкільної еколого-натуралістичної роботи передбачають оновлення структури і змісту позашкільної освіти, зростання її ролі як центральної ланки загальної системи освіти. Робота з цілеспрямованою учнівською молоддю сприяє поглибленню знань з природничих дисциплін, набуттю навичок і вмінь практичної роботи, співпраці у різних напрямках навчально-дослідницької, науково експериментальної діяльності, самоосвіти та самовираження.

Серед значної кількості перспективних напрямів модернізації навчально-виховного процесу у творчих учнівських об'єднаннях можна на сьогодні започатковувати наступні:

— удосконалення структури і режиму роботи педагогічного персоналу позашкільного еколого-натуралістичного закладу;

— актуалізацію змісту творчих учнівських об'єднань, особливо біологічного, екологічного;

— перехід до продуктивної моделі проектно-модульного навчання у спеціалізованих гуртках;

— розширення методології гри у навчально-виховному процесі всіх рівнів позашкільної освіти;

— введення існуючих і розробку нових відповідно до творчих учнівських об'єктів закладу комп'ютерних навчальних програм;

— розробку змісту проблемного семінару як основи навчання через дискусію у школі молодого педагога.

У розділі проаналізовано сутність інноваційної діяльності спрямованої на створення нового або вдосконаленого змісту роботи в окремих творчих учнівських об'єднаннях, де дослідницька робота реалізується з використанням наукових досліджень, розробок тощо. Відмічено, що використання нових технологій пов'язано з новими матеріальними затратами, на що у найближчій перспективі більшість позашкільних закладів розраховувати не в змозі, тому на перші 2-3 роки велику увагу необхідно зосередити на питаннях, що пов'язані з теоретичними рішеннями, які мають практичну перспективу:

— від пасивного засвоєння знань — до активного пошуку з використанням тих інформаційних технологій, якими заклад забезпечений на цей період;

— від освіти фіксованої — до освіти упереджуючої.

Дослідженням встановлено, що базовий навчально-виховний план позашкільної освіти не слід вважати за догму. Він є базисом, надбудова над яким має відповідати регіональним особливостям та творчій фантазії педагогічного колективу позашкільного закладу. Це — перехідна ланка між Державним стандартом загальної середньої освіти і Державним стандартом середньої і вищої професійної освіти. За стандартом позашкільної освіти вирізняється цілісне уявлення про структуру, форми і зміст цього рівня освіти, встановлюється погодинне співвідношення між освітніми галузями напрямками та визначаються гранично допустимі навантаження учнів.

Позашкільна освіта здійснюється диференційовано відповідно до індивідуальних можливостей, інтересів, нахилів, здібностей вихованців, учнів і слухачів з урахуванням їх віку, психофізичних можливостей, стану здоров'я у різноманітних організаційних формах: урок, лекція, гурток, клуб, конференція, експедиція, фітобар, практична робота (в лабораторії, теплиці, земельній ділянці, фермі, плодовому та зимовому саду тощо)..

Аналіз навчальних програм дав можливість зробити висновок, що загальнопрофільна програма еколого-натуралістичного спрямування відповідно вікового рівня групи учнів складається на основі шкільної програми, враховуючи інтереси дітей (загальнобіологічні, сільськогосподарські, природоохоронні, мистецько-народознавчі тощо). Конкретно-тематична програма складається на основі окремої теми (або ряду близьких за змістом тем), вивчення якої уже відбулося в школі. Учитель біології — організатор позашкільної роботи розширює програму даної теми, використовуючи теоретичні дані як свого досвіду, так і наукових нарбок за останні роки вітчизняних і зарубіжних вчених.

До основних завдань позашкільної роботи на сучасному етапі формування системи освіти відносяться:

— поглиблене засвоєння знань з певної галузі біологічної науки або окремих тем;

— виявлення і сприяння розвитку інтересів учнів до окремих природничих дисциплін, розділів, тем;

— забезпечення формування сенсорних рис учнів різного віку;

— створення передумов розвитку креативності як основи науково-дослідницької діяльності;

— забезпечення закладених природою ціннісних орієнтацій як соціального, так і духовного спрямування;

— засвоєння соціальних норм і правил, традиційної спадщини, культурних та статеворольових стандартів повсякденної поведінки;

— вироблення і використання на практиці елементів превентивної педагогіки;

— формування практичних навичок;

— допрофесійна підготовка цілеспрямованої молоді.

Основними структурними компонентами змісту позашкільної освіти мають стати:

— глибоке знання з природничих наук на рівні новітніх наукових даних про навколишнє середовище;

— вербальні та науково-практичні методи пізнання і орієнтації у навколишньому середовищі;

— сенсорні еталони набуття практичних навичок та елементів креативності в природному і соціальному середовищі;

— уособлення кожною дитиною своєї природовідповідності;

— вміння дітьми самостійно робити висновки, узагальнення та вилучення із загальних положень конкретних справ і напрямів своєї діяльності.

У дисертації зазначається, що творчі об'єднання позашкільних закладів впродовж початкового і основного рівня освіти виявляють і розвивають стійкі інтереси вихованців, учнів і слухачів до пізнавальної, а з часом і до творчої діяльності. На цьому етапі молодь залучається до науки, до науково-практичної та науково-дослідницької роботи.

Створені в системі позашкільних закладів наукові товариства учнів (НТУ), природничі відділи Малої академії наук (МАН), навчально-дослідні земельні ділянки та біологічні очні та заочні школи (ЗОБШ) об'єднують обдаровану молодь, що відрізняється гостротою мислення, спостережливістю, винятковою пам'яттю, допитливістю та демонструє здібності до практичного застосування знань, володіє глибокими знаннями з цікавих для неї природничих питань.

Ініціаторами і організаторами таких творчих об'єднань молоді в обласних, районних центрах і містах є працівники позашкільних навчально-виховних центрів, управління освіти, органи державної виконавчої влади, вищі та середні навчальні заклади, громадські організації. Ними зберігаються, відновлюються і створюються умови для всебічного розвитку природних здібностей підлітків та спілкування їх з вітчизняними і всесвітньо відомими вченими, науковцями з природничих наук.

Нині в Україні працює 200 наукових товариств і 16 обласних відділень Малої академії наук. 1 лютого 1994 року наказом Міністра освіти України було затверджено Положення про Малу академію наук України та її координаційно-методичну раду.

Мала академія наук природничого спрямування є творчим об'єднанням учнівської молоді вищого рівня позашкільної освіти. Вона допомагає

молодшому поколінню визначитися з професією і поглибити інтелектуальний і духовний її потенціал.

Науково-методичне забезпечення діяльності Малої академії наук здійснює координаційно-методична рада. Науково-методичне керівництво науковими секціями, гуртками здійснюється працівниками позашкільних закладів разом з професорсько-викладацьким складом базових вищих навчальних закладів, академічних та профільних науково-дослідних установ.

Аналіз діяльності Всеукраїнської заочної біологічної школи учнівської молоді як структурної одиниці Малої академії наук при Національному еколого-натуралістичному центрі дав можливість встановити, що вона забезпечує потреби цілеспрямованої молоді у здобутті знань, умінь і навичок у галузі природничих наук, створює умови для розвитку її креативних можливостей, залучає до науково-дослідницької діяльності і експериментальних робіт, сприяє вибору майбутньої професії.

Зміст і послідовність формування позашкільних освітніх напрямів вимагає дотримання дидактичних принципів, що найкраще проявляється на сільськогосподарських роботах. Педагог має можливості для реалізації цих принципів шляхом об'єднання навчального процесу з працею учнів. Учні знайомляться з основними галузями сільського господарства (городництво, садівництво, квітникарство, тваринництво тощо), які мають найбільше економічне значення для району, де розташований позашкільний заклад.

Гурткова робота передбачає проведення уроків, дослідно-практичних робіт на земельних ділянках і у фермах, виконання лабораторних завдань. Суспільна корисна праця в учнівських бригадах закріплює і поглиблює знання учнів, формує і вдосконалює їх трудові вміння і навички.

Структура і логіка навчального матеріалу повинні бути відображені матеріалом у навчальному плані і витримані при викладанні предмету в певній системі і послідовності з урахуванням особливостей розвитку школярів і рівня їх попередньої підготовки.

Принцип систематичної і послідовної роботи відіграє важливу роль в дослідницькій роботі учнів. Систематичні і послідовні спостереження за фазами розвитку рослин різних культур допомагають школярам визначити строки виконання польових робіт, визначити систему агрозаходів, що сприятимуть отриманню високих врожаїв сільськогосподарських культур.

Об'єктивна необхідність організації і постійного здійснення природоохоронної діяльності у позашкільному закладі еколого-натуралістичного спрямування обумовлена:

— реальною (особливо у післячорнобильський період) екологічною ситуацією;

— необхідністю переорієнтації громадської свідомості;

—формуванням моральної та екологічної культури підрастаючого покоління;

—природоохоронно-альтруїстичним ставленням до природи;

—реалізацією діяльнісного підходу до екології; екологічним підходом до соціальної діяльності;

—необхідністю збереження фізичного і духовного здоров'я дітей;

—об'єктивною необхідністю формування морально-екологічного досвіду взаємодії школярів з природою;

—системним діяльнісним, комплексним, особистісно орієнтованим підходами до процесу формування морального відношення до природи.

Закріплення теоретичного матеріалу відбувається під час екскурсій, походів, експедицій, знайомства з природоохоронними організаціями і їх заходами, досягненнями у справі охорони довкілля, господарського використання і відновлення природних ресурсів. Учні можна знайомити з практичною діяльністю з охорони природи як в сільській, так і міській агломераціях. Вони повинні відчувати сумісність або несумісність теоретичних обґрунтувань з практичною їх реалізацією, вміти бачити види порушень природного балансу та неправильного використання окремих компонентів природи.

Практична робота учнів в творчих об'єднаннях у вигляді експериментів, досліджень, а також природоохоронних заходів залежить від вміло підібраної тематики за допомогою науково-практичних організацій, які безпосередньо зв'язані з вивченням, використанням та охороною природи і її ресурсів. На цьому зосереджена тематика творчих учнівських об'єднань за напрямками: біологічний, фенологічний, сільськогосподарський, валеологічний, екологічний та ін.

У четвертому розділі «Роль еколога-натуралістичного центру у розвитку креативних здібностей учнівської молоді в сучасних умовах» розглянуто особливості роботи позашкільних закладів освіти з обдарованою учнівською молоддю, дослідницько-практична діяльність як фактор розвитку креативних здібностей учнівської молоді в еколога-натуралістичних центрах України, педагогічне керівництво реалізацією внутрішніх можливостей дитини як механізму інтенсифікації учнівської творчості та роль учителя в організації позакласної, позашкільної еколога-натуралістичної роботи.

У розділі підкреслюється, що позашкільна освіта — це освітньо-виховна діяльність різних за формою закладів для дітей та учнівської молоді. Такі установи як будинки творчості, клуби, станції юних натуралістів, еколога-натуралістичні центри і просто загальноосвітні школи та дитячі садки, що працюють як за рахунок вчителів-ентузіастів при відсутності матеріальної бази, так і при повному сучасному науково-технічному забезпеченні, здійснюють поглиблену освіту з учнями і сприяють виявленню інтересу і здібностей до тієї чи іншої сфери пізнання, до того чи іншого фаху.

Позашкільна і позакласна робота ґрунтується на знаннях, практичних навичках, що набуваються під час навчання. Але її основна мета полягає у збагаченні і поглибленні набутих знань в позаурочний час згідно з інтересами особистості. Саме така система навчально-виховного процесу покликана забезпечити кожній дитині можливість гармонійно розвивати власні здібності у вільний від навчання час.

Ось чому в останні роки загострилася увага суспільства до позашкільних закладів як засобу соціально-громадського виховання дітей, де більш інтенсивно відбувається процес формування окремої особистості. Аналіз літературних джерел засвідчує, що людина набула значущості істоти в біосфері. Від її діяльності залежить стан довкілля, вона визначає напрямки і швидкість його змін. Тому науково-методичні та педагогічні напрацювання останніх років акцентують увагу педагогів-позашкільників на використанні активних форм і методів організації позашкільної освіти, які повинні спрямовуватися не лише на розвиток пізнання, мислення, але й набуття навичок, умінь вирішувати доступними учнівській молоді засобами проблем навколишнього середовища. Цим забезпечується індивідуальна і колективна відповідальність за стан природи.

У зв'язку з цим актуального значення набуває проблема роботи позашкільних закладів з питань науково-дослідницької та соціально-практичної діяльності. У цьому плані педагогічні колективи позашкільних закладів створюють умови, завдяки яким забезпечується виявлення індивідуальної зацікавленості особистості не лише в певній галузі знань, а й окремо окреслених напрямках однієї з природничих наук. Цьому сприяють різні форми діяльності (теоретичні навчання, практичні заняття, наукові конференції, диспути, бесіди і т.д.), які і залучають вихованців до самостійної роботи (збору фактичного, літературного матеріалу, дослідження на навчально-дослідних земельних ділянках, в лабораторіях, куточках живої природи, теплицях, оранжереях, на полях учнівських виробничих бригад, фермерських господарств, метеорологічних майданчиках і т.д.) та формування в них на цих засадах міцних природничих знань.

Така діяльність учнів у позашкільних закладах сприяє розвитку їх пізнавального інтересу до навколишнього середовища, до людини, її діяльності, формуванню допитливості, любові до рідного краю, до малої і великої Батьківщини. В аспекті такого підходу позашкільними закладами освіти накопичений багаторічний досвід, що уможливорює не лише його узагальнення на науковій основі, а й наповнення окремих форм навчально-виховної роботи новим змістом відповідно до соціальних запитів повсякденного життя з урахуванням досягнень сучасних педагогічних та природничих наук.

Позашкільні заклади у загальній системі неперервної освіти і виховання виконують не додаткову, а випереджувально-прогностичну функцію.

Дослідженням встановлено, що однією з основних особливостей діяльності позашкільного закладу є взаємна співтворчість педагога і дітей, з якими він працює. Тому, взаємини педагога і вихованця не повинні бути формальними...

У позашкільній роботі створюється принципово інша, ніж у школі, модель колективної взаємодії. Саме колектив сприяє повноцінному різнобічному самоствердженню дитини в будь-якій діяльності.

Вся праця по виявленню обдарованих дітей, яка розкривається в нашому дослідженні, ґрунтується на майже столітньому досвіді роботи з дітьми в позашкільних установах: на станціях юних натуралістів, а потім у підрозділах еколого-натуралістичних центрів України.

Обдарованість є сукупністю особистісних якостей, що виявляються у взаємодії і єдності, або досконало розвинутою однією із людських якостей (можливостей), здатностей, що вирізняють людину серед інших. Без сумніву можна зазначити, що обдарованість пов'язана з такими категоріями як стимул, фантазія, ідея. Стимул слід розглядати причиною, спонукою до дії, заохоченням зацікавленості до здійснення будь-якої справи. Це — подразник, який викликає реакцію людської душі до виконання певних процесів та втілення в життя окремих творчих задумів.

Існує чимало форм і способів роботи з обдарованими дітьми, але зміна соціальних умов кожного етапу історії суспільства, науково-технічний прогрес, лавина інформаційної літератури, засобів інформації вимагає нового змісту і нової технології наукових досліджень і практичної діяльності.

Ми розглядаємо такі класичні форми роботи з обдарованими учнями як наукові і науково-практичні гуртки, товариства, конференції, олімпіади, конкурси. До них в останні роки додалися очні і заочні біологічні школи, Малі академії наук, тижні науки, міжнародні глобальні спостереження за навколишнім середовищем, наукові експерименти на космічних літальних апаратах, організація позашкільної дослідницької роботи еколого-натуралістичного спрямування, що ґрунтується на моніторингових методиках міжнародної науково-освітньої програми ГЛЮБЕ. Звичайно вибір способів і форм роботи з обдарованою учнівською молоддю залежить від багатьох факторів, серед яких на перше місце можна поставити життєвий досвід педагога, можливості позашкільного закладу, рівень особистих якостей дітей та мотивів їх діяльності. Щоб не сконцентрувати увагу лише на світі вузького захоплення дитини, необхідно створювати умови для розвитку її інтелекту у більш широкому плані (ігри, конкурси, конференції, бесіди за круглим столом, дискусії тощо).

Активні методи і форми організації позашкільної, позакласної освіти забезпечують кожній дитині гармонійний розвиток власних здібностей у вільний від навчання час. Поглиблене навчання з природничих дисциплін та їх окре-

мих розділів виявляють індивідуальну зацікавленість особистості, розвивають пізнання, мислення, сприяють формуванню в учнівській молоді цілісної картини світу, виховують відповідальне ставлення до навколишнього середовища, людини і суспільства в цілому, формують її майбутні професійні інтереси.

Особливості діяльності позашкільних закладів (співтворчість педагога і дитини, демократичність відносин, колективна взаємодія, високий рівень освіченості педагога і вміння корегувати процес самооцінки учня) утверджують працездатність вихованця і сприяють психолого-педагогічному діагностуванню його індивідуальної обдарованості, таланту; допомагають дитині розвивати вдосконалювати ці якості, стимулюють фантазію, ідею тощо.

Саме позашкільна освіта, при наявності її в дитини від природи, має всі умови для подальшого розвитку: раннє систематичне тренування за індивідуальною програмою, своєчасне залучення до самостійних експериментів і наукової роботи, участі у конкурсах, змаганнях, виставках, наукових дискусіях і ділових іграх.

На основі узагальнення результатів здійсненого дослідження проблеми розвитку еколого-натуралістичної освіти та України встановлено:

1. Еколого-натуралістична освіта — складова системи освіти, котра має свою мету, завдання, методологічні засади та методи наукового пізнання, зміст, форми і методи еколого-натуралістичної діяльності; має широкі зв'язки з іншими науками (біологією, географією, філософією освіти, виховання, культурологією, психологією, загальною педагогікою, соціальною педагогікою та деякими іншими) і зазнає суттєвого впливу суспільно-політичних, соціально-економічних та організаційно-педагогічних чинників.

2. Дослідженням встановлено, що проблемою виховання позитивного ставлення до природи педагоги стали займатись ще у XVII—XVIII століттях. Ці ідеї були розвинуті і збагачені у працях педагогів-натуралістів XIX століття серед яких були І. Верхратський, О. Герд, К. Кеслер, Д. Михайлов, О. Ободовський, О. Павлов, С. Рогович, Б. Райков та інші. Питання позашкільної освіти і виховання пронизують твори таких відомих українських просвітителів XIX століття як Т. Шевченка, М. Пирогова, О. Духновича, Лесі Українки, В. Григченка, М. Коцюбинського, І. Франка та інших. На початку XX століття велика плеяда науковців стверджувала важливість створення профільних позашкільних закладів (Д. Кайгородов, В. Половцев, В. Наталі, Б. Всесвятський). Про особливості створення станцій юних натуралістів йшлося у працях Н. Золотницького, О. Духновича, С. Шацького. Вони першими організовували різнобічні гуртки натуралістів. Тому перші десятиліття XX століття відзначаються актуальністю в питаннях еколого-натуралістичної діяльності, профорієнтації і професійної підготовки молоді.

Історія юннатівського руху в Україні, починаючи з садово-городніх

шкіл, засвідчує, що позашкільне навчання і виховання виникло і розвивалось на основі різних за формами об'єднань, але за єдиним покликанням — інтересом. Перші юннатівські об'єднання не були такими різноманітними, як сьогодні. Діти йшли до них, щоб дізнатися про рослини і тварин, пізнати причину виникнення тих чи інших явищ природи, опанувати найелементарнішими навичками вирощування сільськогосподарських культур (овочевих, зернових, плодкових та декоративних рослин).

Після 1920 року у Харківській, Дніпропетровській, Чернігівській, Одеській областях з'являються спеціалізовані гуртки. Перший сільськогосподарський осередок почав працювати у 1920 році на базі Носівської сільськогосподарської станції Чернігівської області. Починаючи з 1925 року, коли організовано Київську біологічну станцію, яка у 1926 році указом Наркомосу УРСР була перейменована на Центральну дослідно-педагогічну агробіостанцію, з'являються перші обласні, районні, міські агробіостанції, станції юних натуралістів.

Історіографічний аналіз довів, що проблема розвитку еколого-натуралістичної освіти в Україні у період з 1925 по 2000 роки не була предметом спеціального дослідження, але викликала значний інтерес педагогів до цієї проблеми в означений період. Наявність праць, їх історіографічна характеристика заклала основи для всебічного об'єктивного аналізу обраної нами проблеми — розвитку еколого-натуралістичної освіти в Україні у 1925—2000 роках.

3. Дослідженням встановлено, що провідною тенденцією загального процесу навчання у школах Української РСР у 20—30 роки минулого століття була трудова, практична спрямованість дисциплін гуманітарного та природничо-математичного циклів, яка стала підґрунтям позашкільної еколого-натуралістичної освіти школярів. Процес індустріалізації країни (20 роки) зумовив потребу в кадрах. На зміну трудовій спрямованості навчання приходить політехнізація школи, котра передбачає участь школярів у виробничій продуктивній праці, ознайомлення з науковими задачами виробничих процесів, їх поєднання з діяльністю позашкільних закладів освіти еколого-натуралістичного спрямування. Починаючи з 1937 року, в діяльності школи почав переважати курс на суто «академічне» навчання, на відмову від участі школярів у виробництві, яке, ніби, стало причиною низької якості знань. Ця тенденція, скерована Наркомосом УРСР, спричинила виключення з навчального плану шкіл трудового навчання та порушення діяльності позашкільних закладів освіти еколого-натуралістичного спрямування. Однак центральна педагогічна агробіостанція Наркомосу УРСР приділяє увагу зв'язкам передових шкіл та гуртків юних натуралістів-мічурінців з науково-дослідними установами. Спільно з ученими і фахівцями сільського господарства проводиться робота у хатах-лабораторіях, шефство над молод-

няком сільськогосподарських тварин, у центрі уваги — питання охорони природи, насадження садів, лісу і т.д.

У 40—50-х роках спостерігається тенденція на створення учнівських ланок, виробничих бригад в процесі діяльності яких відбувається велика наукова робота еколого-натуралістичного спрямування, в якій безпосередню участь беруть позашкільні заклади освіти відповідного напрямку. Ця ж тенденція зберігається і в наступні десятиріччя. Увага до позашкільної еколого-натуралістичної освіти підкріплюється в періоди реформування освіти та прийняття ряду постанов з метою координації прагнень шкіл, різних організацій та установ по формуванню профорієнтації учнівської молоді.

Найголовнішою тенденцією у розвитку еколого-натуралістичної освіти у сучасних умовах є її багатоваріантність форм, методів і прийомів, утвердження гідності кожного учня; введення у навчально-виховний процес позашкільної еколого-натуралістичної роботи актуальних сучасному реформуванню системи освіти інноваційних підходів, котрі передбачають оновлення структури і змісту позашкільної освіти, зростання її ролі як центральної ланки загальної системи освіти.

4. *Перший етап* — 1925—1944 рр. Концептуальні основи юннатівського руху підпорядковувались завданням розвитку суспільства. Актуальність діяльності перших гуртків юннатів полягала в їх активній допомозі на селі у відбудові сільських господарств, у боротьбі зі шкідниками полів, у насажденні дерев, кущів та інше. У розвитку руху юних натуралістів велику роль відіграла Постанова ЦК РКП(б) від 24 липня 1925 р. «Про піонерський рух», в якій підкреслювалось, що дитячі сільськогосподарські гуртки, гуртки юних натуралістів мають діяти в єдиному руслі з піонерами і комсомолом.

У 30-ті роки почали створюватись перші дитячі технічні та сільськогосподарські станції у містах — Харкові, Одесі, Дніпропетровську, Києві, які проводили велику роботу із залучення школярів до практичної сільськогосподарської праці на колгоспних ланах, присадибних і пришкільних ділянках і в близькому довікллі.

1940 році нараховувалось 4тисячі гуртків юннатів та 20 станцій юннатів.

Творча робота гуртків юннатів була перервана підступним нападом фашистської Німеччини в 1941 р. Після визволення території від фашистських загарбників у 1943-му — на початку 1944 р. Центральна дослідно-педагогічна агростанція відновила свою діяльність, почали працювати також деякі обласні станції. Наприкінці війни і в перші післявоєнні роки юннати та учнівська молодь включились у вирощування кок-сагізу — цінної каучуконосної культури, яка мала на той час велике стратегічне значення.

Другий етап — 1945—1990 рр. На зміст і активність юннатівського руху у ці роки впливають різні фактори соціально-економічного характеру. Обумовлюють і забезпечують розвиток мережі станцій юннатів, гуртків

натуралістичних, природоохоронних, сільськогосподарських профілів і відповідні республіканські заходи.

Найбільш визначними віхами в історії розвитку народного господарства в Українській Республіці, які викликали у юннатівському русі появу близьких і дещо спільних форм діяльності, були прийняті Верховною Радою СРСР у 1958 р. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в СРСР» і відповідний закон, прийнятий Верховною Радою УРСР у 1959 р. та прийнятий у 1960 р. Верховною Радою УРСР «Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки про охорону природи Української РСР».

У дисертації зазначається, що у школах запроваджується трудове навчання, виробнича практика і суспільно корисна праця, велика увага приділяється дещидницькій роботі з рослинництва і тваринництва, у сільських і окремих міських школах діють учнівські виробничі бригади, шкільні лісництва. У системі позакласної і позашкільної роботи дедалі більшої актуальності набувають природоохоронні справи. У юннатівському русі біологічного, сільськогосподарського напрямків з'являються гуртки науково-дослідницької, одногалузевої спрямованості (юних генетиків-селекціонерів, фізіологів рослин, агрохіміків, мікробіологів, юних медиків, космічної біології та ін.). Активізується діяльність наукових товариств учнів біологічних, екологічних, аграрних відділень та секцій Малих академій наук.

Третій етап — 1991—2000 рр. Відбувається розбудова незалежної Української держави. Реформується зміст освіти і виховання в системі загальної середньої освіти і відповідно її підсистеми — позашкільної освіти. Окремі традиційні форми природоохоронної діяльності, «зелені», «голубі» патрулі відходять від заполітизованих шаблонів примусовості, рапортування до усвідомленого проведення, не епізодично, а регулярно, конкретної роботи. Взаємодія юних екологів з ученими, спеціалістами, з громадськими організаціями стосовно виконання наукових досліджень проводиться в комплексних екологічних експедиціях.

Актуальність і особливість соціально-педагогічної, еколого-натуралістичної діяльності аграрного спрямування на сучасному етапі, а також в перспективі обумовлюються переконанням, що приватизація землі, сільськогосподарських виробництв, ринкові відносини потребують нових підходів до проблеми виховання громадянина суверенної України. У гуртковій роботі аграрних профілів з використанням педагогічного досвіду попередніх поколінь запроваджуються нові технології, комплексні профільні об'єднання (ферми, кооперативи, шкільні колгоспи, школи юних фермерів та ін.), в основу яких покладено еколого-натуралістичну діяльність учнівської молоді. Ця діяльність забезпечується отриманими знаннями,

уміннями та практичними навичками при вивченні природничих дисциплін та у позашкільній роботі.

На підґрунті природознавчого, екологічного, народознавчого виховання розробляються та впроваджуються нові навчально-виховні моделі, форми, які ґрунтуються на надбаннях української та світової науки еколого-натуралістичного спрямування, на традиціях та звичаях українського народу.

У структурі Національного еколого-натуралістичного центру та в системі еколого-натуралістичних позашкільних закладів України започатковано навчально-виховні лабораторії народних ремесел, в яких організовано роботу гуртків лозоплетіння, вишивки, різьби по дереву, гончарства, відкрито постійно діючі та періодичні виставки дитячих робіт.

У період реформування української системи освіти педагогічні колективи позашкільних закладів ведуть пошуки нових концептуальних підходів до розвитку юннатівського руху, вдосконалюють форми і зміст еколого-натуралістичної освіти та діяльності учнівської молоді. Здійснюють деякі зміни в структурах позашкільних закладів еколого-натуралістичного спрямування. Відповідно до соціальних умов і запитів коригують профільність і вікову наповнюваність гуртків та інших творчих об'єднань учнів.

5. Розвиток еколого-натуралістичної освіти упродовж досліджуваного періоду визначався суспільно-політичними, економічними та педагогічними чинниками. З-поміж них найсуттєвішими були політико-ідеологічні, котрі зумовлювали діяльність школи та позашкільних закладів освіти, мету навчання, стан і своєрідності організації навчально-виховного процесу. Особливий вплив у цей період мали ідеї реформування освітнього простору. Еколого-натуралістична освіта у позашкільних навчальних закладах здійснювалась шляхом застосування форм і методів, які відповідали установкам правлячої партії і мали спочатку сільськогосподарський ухил навіть у містах.

Дослідженням встановлено, що в Україні створена і продовжує розвиватись система позашкільної еколого-натуралістичної роботи, яка сьогодні реалізується через еколого-натуралістичні центри та станції юних натуралістів, творчі учнівські об'єднання заочні та очні біологічні школи, Малу академію наук тощо. На всіх ступенях позашкільної еколого-натуралістичної роботи використовуються різноманітні форми і методи навчання, виховання та індивідуального розвитку дітей. Поряд з традиційними формами роботи (гуртки, клуби, школи, ліцеї) збільшується питома вага індивідуальних форм роботи. У сільській місцевості оновлюються городньо-садові, фермерські (виробничі) бригади, орендні підряди та учнівські лісництва. Розширюється система моніторингу в басейнах малих річок України, яку можна поширити в регіонах на ті об'єкти природи, які потребують першочергового збереження, відновлення або створення. Виняткового значення набувають нові інформаційні технології (спеціалі-

зовані гуртки і наукові товариства, природні лабораторії, інтернет-класи, стаціонари ландшафтного дизайну, освітні еко-техно-парки тощо).

6. У дослідженні доведено, що сучасний стан реформування системи освіти вимагає удосконалення позашкільної еколого-натуралістичної освіти, зростання її ролі як центральної ланки загальної системи освіти. Модернізація забезпечить нову якість освіти, зберігаючи в той же час фундаментальний наробок минулих років. Значна роль еколого-натуралістичних позашкільних закладів полягає у створенні системи пошуку і підтримки юних талантів, шляхів забезпечення творчої роботи з обдарованими дітьми, в організації дозвілля підростаючого покоління, а також наданні конкретних порад, як співпрацювати з природою, оберігати і примножувати її багатства.

До стратегічних умов реалізації основних положень концепції належить підготовка та перепідготовка фахівців за спеціальністю «Позашкільна освіта. Еколого-натуралістична робота» та підвищення кваліфікації педагогів позашкільних закладів на основі нових методів і прийомів психо-лого-педагогічного та ноосферного мислення; запровадження ефективної науково-методичної допомоги; системи заохочення працівників позашкільної установи, що працюють із цілеспрямованою, обдарованою молоддю і досягли в цьому високих результатів.

Пошуково-розвивальна функція еколого-натуралістичних центрів реалізується у Малій академії наук та Всеукраїнській заочній біологічній школі, де діти під керівництвом висококваліфікованих спеціалістів (кандидатів та докторів наук) проводять наукові і науково-практичні дослідження біологічного, сільськогосподарського і екологічного напрямків. Таку ж функцію виконують факультативні курси, побудовані за блочно-модульною системою, що характеризується пошуково-проблемним стилем мислення з елементами професійної орієнтації. Анкетування фахівців Малої академії наук та Всеукраїнської заочної біологічної школи виявило необхідність вдосконалення і більш широкого розгортання прск^юрієнтаційної роботи.

Залучення дітей до участі у міжнародних дослідницьких програмах (космічний експеримент, робота з Інститутом води, програма «Globe») розкриває широкі можливості для творчої діяльності талановитої молоді, дозволяє вченим отримати максимальну кількість інформації з різних куточків планети тощо.

Впровадження у навчально-виховний процес інноваційних методів дозволяє реалізувати цілу низку програм позашкільної освіти за допомогою сучасних технологій та комп'ютеризації; медіа освіта сприяє оволодінню сучасними засобами комунікацій.

Моделювання програмного матеріалу на інваріативній основі з варіативними елементами відповідно регіонів України дозволяє реалізувати завдання, що стоять перед сучасною еколого-натуралістичною освітою;

створює найсприятливіші можливості для формування цілеспрямованої особистості.

7. Серед значної кількості перспективних напрямків розвитку еколого-натуралістичної освіти та модернізації навчально-виховного процесу в еколого-натуралістичних центрах на сьогодні можна започаткувати такі:

- актуалізацію змісту творчих учнівських об'єднань, особливо біологічного, екологічного;

- перехід до продуктивної моделі проектно-модульного навчання у спеціалізованих гуртках;

- розширення методології гри у навчально-виховному процесі всіх рівнів позашкільної освіти;

- введення існуючих і розробку нових комп'ютерних навчальних програм;

- розробку змісту проблемного семінару як основи навчання через дискусію у школі молодого педагога.

У зв'язку з вище зазначеним, позашкільні заклади повинні бути забезпечені:

- науково-методичним потенціалом, ефективність якого, проявляється у творчих наукових дослідженнях і постійно напруженій практичній діяльності;

- напрацьованими дидактичними, психологічними, валеологічними, стандартизованими вимогами до створення підручників, посібників, програм, форм експертизи і рецензування якості їх змісту.

Крім того, вони повинні спиратися на:

- комплексний підхід до вивчення і діагностики розвитку існуючого рівня екологічної свідомості різних вікових груп населення;

- застосовувати методику наукового обґрунтування моніторингу еколого-натуралістичної освіти, нормативів діагностики (готовності до поглибленого навчання, схильності до сільськогосподарської та природоохоронної праці тощо);

- неформальний підхід, відсутність рутинності, індивідуальна творчість педагога, спрямована на особистість дитини та на виконання соціального замовлення;

- збереження учнівського екологічного руху, діяльності Малої академії наук, Всеукраїнської очно-заочної школи обдарованої молоді;

- розвиток і розширення міжнародних науково-дослідницьких та освітніх програм;

- альтернативні навчально-методичні комплекси авторських програм, які реалізують установлений зміст поглибленої освіти і відповідні рівні засвоєння навичок та вмій;

- матеріальними фондами лабораторій, кабінетів; новими видами рослин і тварин в зимових садах, теплицях, фермах тощо.

Генеральна мета — формування екологічного, природничо-наукового світогляду підростаючого покоління, що вимагає застосування особистіс-но-орієнтованого та практично-діяльнісного підходів до організації позашкільної еколого-натуралістичної роботи. Позашкільна еколого-натура-лістична робота має забезпечити вихованців, учнів і слухачів глибокими знаннями про навколишнє середовище, формувати і розвивати уміння і навички практичної роботи на сільськогосподарських об'єктах, дослідницької діяльності, екологічної культури особистості, набувати природоохоронного досвіду та розв'язання екологічних проблем.

Основний зміст дисертації викладено у таких публікаціях:

1. Вербицький В.В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи — Монографія. — К.: «Аверс». — 2003. — 304 с.
2. Вербицький В.В. Юннатівський рух в Україні. — Монографія. — К.: Деміур. - 2001. - 304 с.
3. Вербицький В.В. Формування практичного розуму цілеспрямованого учня (з досвіду сталого розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти). Монографія. — К.: Деміур, 2002. — 230 с.
4. GLOBE в Україні Методологічний збірник. / Під редакцією Вербицького В.В. — К.: «Аверс». — 2004. — 132 с.
5. Великі успіхи малої академії: тези наукових робіт членів малої академії наук України. /Відповідальний редактор В.В. Вербицький — К, 1998. - 77 с.
6. Програми гуртків з біології, екології, сільського господарства для загальноосвітніх та позашкільних навчальних закладів. /Відповідальний редактор В.В. Вербицький К.: Аверс, 2001. — 235 с.
7. Вербицький В.В. Вступна стаття. // Еколого-натуралістична творчість: Науково-методичний вісник. /Відповідальний редактор В.В. Вербицький — К.: УДЕНЦ, №1. - 2001. - 244 с.
8. Вербицький В.В. III Всеукраїнський збір учнівських екологічних агітбригад. // Еколого-натуралістична творчість: Науково-методичний вісник. /Відповідальний редактор В.В. Вербицький — К.: НЕНЦ, №2. — 2001. - 203 с.
9. Вербицький В.В. Вступна стаття. // Еколого-натуралістична творчість: Науково-методичний вісник. /Відповідальний редактор В.В. Вербицький — К.: НЕНЦ, №2. - 2002. - 292 с.
10. Вербицький В.В. Завдання системи освіти ХХІ століття — формування екологічного світогляду. // Еколого-натуралістична творчість: Науково-методичний вісник. /Відповідальний редактор В.В. Вербицький — К.: НЕНЦ, №3. - 2002. - 256 с.

11. Позашкільна освіта в Україні (нормативно-правові акти). — /Відповідальний редактор В.В. Вербицький . — К.: НЕНЦ, 2002. — 304 с.

12. Проведення екологічних експедицій, походів, польових практик (типів методичні матеріали). /Упорядник В.В. Вербицький — К.: Аверс, 2003. - 152 с.

13. Досвід роботи екологічних агітбригад. Методичні матеріали. /Упорядник В.В. Вербицький — К.: Аверс, 2003. — 216 с.

14. Екологічні стежки України. Живи, Земле! Методичні матеріали. / Відповідальний редактор В.В. Вербицький — К.: Аверс, 2003. — 196 с.

15. Вербицький В.В. Організаційно-методичні рекомендації за напрямками розвитку та становлення діяльності обласних, районних, міських еколого-натуралістичних центрів (ЕНЦ), станцій юних натуралістів (СЮН): Методичний лист // Еколого-натуралістична творчість: Інформ.-метод. вісник — К.: Грайлик. — 1997. — №2. — С. 4—23.

16. Вербицький В.В. Природознавство на заняттях гуртків // Початкова школа. — К., 1997. — №3. — С. 2—3.

17. Вербицький В.В. Деякі актуальні питання навчально-виховного процесу в позашкільному закладі // Еколого-натуралістична творчість. — К.: УДЕНЦ. - 1998. - С. 37-49.

18. Вербицький В.В. Основні тенденції щодо розвитку еколого-натуралістичних центрів в Україні // Зерна досвіду. — К.: Деміур. — 1998. — С. 4—50.

19. Вербицький В.В. Проблеми творчості. Позашкільна педагогічна творчість // Рідна школа. — К., 1999. — №5. — С. 3—9.

20. Вербицький В.В. Еколого-натуралістична діяльність позашкільних закладів: шляхи розвитку // Біологія і хімія в школі. — К., 1998. — №1. - С. 23-24.

21. Вербицький В. Актуальні аспекти проблеми практичного розуму педагога-позашкільника // Рідна школа. — К., 2000. — №6. — С. 7—15.

22. Вербицький В.В. Еколого-натуралістична освіта: дослід і шляхи розвитку // Рідна школа. — К., 2000. — №12. — С. 54—57.

23. Вербицький В.В. Соціально-педагогічна модель екологічної освіти в міських школах // Еколого-натуралістична творчість: Наук.-метод. вісник. — К.: Аверс. — 2000. — №1. — С. 6—9.

24. Вербицький В.В. Дослідницька робота творчих дитячих об'єднань // Біологія і хімія в школі. — К., 2001. — №4. — С. 32—36.

25. Вербицький В.В. Система роботи з обдарованою учнівською молоддю у Всеукраїнській заочній біологічній школі та Малій академії наук // Еколого-натуралістична творчість: Наук.— метод. вісник. — К.: Аверс. — 2001. - №3. - С. 184-187.

26. Вербицький В.В. Формування практичного розуму в залежності від природно-соціальних умов // Рідна школа. — К., 2001. — №6. — С. 3—4.

27. Вербицький В.В. Підготовка педагогічних працівників позашкільних еколого-натуралістичних закладів // Проблеми освіти: Наук.-метод. збірник. — К.: Наук.-метод. центр вищої освіти. — 2002. — В.27. — С.182—187.

28. Вербицький В.В. Позашкільна освіта еколого-натуралістичного спрямування // Освіта, технікуми, коледжі. — К., 2002. — №1. — С.38—39.

29. Вербицький В.В., Уварова Г.Є. Наукові досягнення учнів — членів Малої академії наук України // Географія та основи економіки в школі. — К., 2002. - №3. - С.22-24.

30. Вербицький В.В., Мазур П.О. Трудове виховання підростаючого покоління // Еколого-натуралістична творчість. Трудове навчання. Науково-методичний вісник № 1. - К., НЕНЦ, 2002. — С. 46-48.

31. Вербицький В.В., Драган О.А. Біологічна освіта у позашкільному навчальному закладі в контексті реалізації «Програми роботи з обдарованою молоддю на 2001-2005 роки» // Стан розвитку біологічної науки та проблеми шкільної біологічної освіти. Серія «Столична освіта». — Вил. 7. — К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка. - 2003р. - С.101—104.

32. Вербицький В.В. Зміст додаткової освіти з біології // Додаткова освіта з біології у сучасній школі: Наук.-метод. вісник. — К.: НЕНЦ. — 2003. - №1. - С. 5-8.

33. Вербицький В.В. Методологічні принципи забезпечення позашкільної еколого-натуралістичної освіти // Рідна школа. — К., 2003. — № 8. — С. 3—6.

34. Вербицький В.В. Організація дитячої праці в позаурочний і позашкільний час (на прикладі роботи еколого-натуралістичних центрів) // Працюючі діти як соціально-педагогічний феномен. — К.: Ніка-центр. — 2003. - С. 223-226.

35. Надворний В.І., Вербицький В.В. Особливості проведення зоологічних екскурсій студентів педуніверситету та старшокласників м. Києва на берегах Київського водосховища // Збірник наукових праць Всеукраїнського науково-практичного семінару «Роль навчальних та виробничих екскурсій в професійній підготовці майбутнього учителя природничих дисциплін». — Полтава — 2003. — С. 82—85.

36. Вербицький В.В. Підготовка соціального педагога для роботи в позашкільних закладах освіти — нагальна потреба часу // Матеріали науково-практичної конференції «Сучасні проблеми методичної та педагогічної підготовки вчителів природничих дисциплін»: збірник наукових праць. - К.: ЗАТ «НЕВТЕС», 2003. - С. 11-13.

37. Вербицький В.В. Системно-цільове управління позашкільною освітою еколого-натуралістичного спрямування в сучасних умовах. // Матеріали доповідей та виступів Міжнародної науково-практичної конференції «Соціально-педагогічні основи діяльності сучасного позашкільного навчального закладу». — К., — 2003. — С. 52—57.

38. Вербицький В.В. Отдельные аспекты работы в творческих объединениях школьников по обеспечению функционирования зеленых зон крупных городов // Материалы междунар. конф. «Экологическое образование для устойчивого развития: отечественный и международный опыт». — Минск. - 2003. - С. 41-42.

39. Вербицкий В.В. Подготовка педагогических кадров для эколого-натуралистической работы // Материалы международной научной конференции (15—17 октября 2002 г.) «Экологические и гидрометеорологические проблемы больших городов и промышленных зон». — Санкт-Петербург.-2002.-С.111.

40. Вербицький В.В. Концептуальні засади позашкільної еколого-натуралістичної освіти // Матеріали Всеукр. студ. наук. конф. «Позашкільна та позаузівська екологічна освіта: шляхи покращення». — Миколаїв: Миколаївський держ. ун-т. — 2002. — С. 5—7.

41. Вербицький В.В. Соціально-педагогічні умови формування педагога позашкільної, позакласної роботи як складова його всебічного розвитку // Матер. наук.-практ. конф. «Всебічний розвиток особистості студента. — Ірпінь: Вид-во Академії ДПСУ України. — 2001. — С. 275—280.

42. Вербицький В.В. Про деякі інноваційно-педагогічні напрями роботи з обдарованою учнівською молоддю // Матеріали науково-практичної конференції «Сучасні проблеми біології». — К.: «Аверс». — 2003. — С. 4—8.

43. Вербицький В.В. Національний еколого-натуралістичний центр — осередок виховання учнівської молоді // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. — К.: Наук.-метод. центр вищої освіти. — 2003. — В.35. — С. 160-175.

44. Вербицький В.В. Освітньо-просвітницька діяльність позашкільного закладу один із засобів вирішення проблем довкілля // Вісник Полтавського педуніверситету (Серія „Екологія. Біологічні науки»). — Полтава, 2003. - С. 20-25.

45. Вербицький В.В. Позашкільна освіта одна із найважливіших ланок неперервної системи освіти // Українознавство. — К., 2003. — № (49). — С. 170-172.

46. Вербицький В.В. Соціально-педагогічна спрямованість позашкільної освіти. // Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції «Педагогічні засади формування гуманістичних цінностей природничої освіти, її спрямованості на розвиток особистості»(29—30 травня 2003 р.). - Полтава: АСМІ, - 2003. - С. 233-235.

47. Вербицкий В.В. Организационно-методические засади еколого-натуралістичної роботи позашкільних навчальних закладів (2003 — 2008 рр.) // Рідна школа. — К., 2004. — Спец. вип. — С. 3—6.

48. Вербицький В.В. Регіональна система неперервної позашкільної

освіти як реальна інтеграція еколого-безпечної політики // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка» — Вип. 20 — 2004. — С. 10—15.

49. Вербицький В.В. Шляхи впровадження всебічно-системної еколо-гізації навчально-виховного процесу у позашкільних закладах України // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія «Соціологія. Психологія. Педагогіка» — Вип. 21 — 2004. — С. 50—61.

50. Вербицький В.В., Мазур П.О., Надворний В.Г. Особливості еколо-го-натуралістичного та трудового виховання старшокласників міста Києва при роботі навчально-дослідній ділянці по вирощуванню винограду. // Матеріали науково-методичної конференції «Інноваційні технології природничо-екологічної освіти у вищій та середній школі» (15-16 січня 2004 р.): збірник наукових праць. — Умань. — 2004. — С. 10—17.

51. Вербицький В.В. Вступна стаття. // Великі успіхи Малої академії. Тези наукових робіт за 2003 р. — К.: «Аверс». — 2004. — С. 3.

52. Вербицький В.В. Вступна стаття. // Еколого-натуралістична творчість: Науково-методичний вісник. / Відповідальний редактор В.В. Вербицький — К.: УДЕНЦ, №1. - 1999. - 126 с.

53. Вербицький В.В. Екологія: школа і позашкільля // Екологічний вісник, №1. - 2004. - С. 14.

54. Великі успіхи малої академії. Науково-методичний вісник / Відповідальний редактор В.В. Вербицький. №3. — К., НЕНЦ. — 2003. — 199 с.

55. Вербицький В., Клименко С. Напрями розвитку та оновлення діяльності УДЕНЦ // Рідна школа. - 1995. - №10-11. - С. 16-18.

56. Вербицький В.В. На допомогу керівнику екологічного об'єднання // Еколого-натуралістична творчість. — К.: УДЕНЦ. — 1998. — С. 50—65.

57. Вербицький В.В. Пролонгованість шкільного підручника з біології — запорука фундаментальних знань Еколого-натуралістична творчість: Наук.-метод. вісник. — К.: Аверс. — 2001. — №3. — С. 104—106.

58. Вербицький В. Особливості роботи з дітьми після чорнобильського лиха // Рідна школа. — 1995. — №10—11. — С. 42—43.

59. Вербицький В. Традиційне і нове в еколого-натуралістичних позашкільних закладах // Рідна школа. — 1995. — №10—11. — С. 45—48.

60. Вербицький А.А. Основи концепції неперервного екологічного освіти // Педагогіка. — 1997. — №6. — С. 31—36.

61. Вербицький В.В. Екологічне навчання і виховання (Дитячий садок — школа — позашкільний заклад — вуз) // Реформування діяльності еколого-натуралістичних центрів. — К.: Аверс. — 1997. — С. 42—52.

62. Вербицький В.В. Робота учнівських об'єднань еколого-натуралістичного профілю // Реформування діяльності еколого-натуралістичних центрів. — К.: Аверс. — 1997. — С. 34—41.

63. Вербицький В.В. Робота шкільних (учнівських) лісництв в Україні // Реформування діяльності еколого-натуралістичних центрів. — К.: Аверс. - 1997. - С. 28-31.

64. Вербицький В.В. На допомогу керівнику екологічного об'єднання // Еколого-натуралістична творчість. — К.: УДЕНЦ. — 1998. — С. 50—65.

65. Вербицький В.В. Організація екологічної діяльності дітей як фактор соціалізації особистості // Технологія виховної роботи в умовах табірної зміни. — К.: Грайлик. — 1998. — С. 92—98.

66. Вербицький В.В., Манорик Л.П. Зелена лабораторія юних дослідників // Рідна школа. — 1999. — №5. - С. 10—13.

67. Вербицький В., Манорик Л., Козленко В. Роль виховання пізнавальних інтересів у профорієнтаційній роботі шкіл та позашкільних закладів // Рідна школа. — 2000. — №6. — С. 16—19.

68. Вербицький В., Манорик Л. Юннатівському рухові в Україні та центральному штабу юннатів-75 років // Рідна школа. — 2000. — №6. — С. 16—19. — С.104—106.

АНОТАЦІЯ

Вербицький В.В. Розвиток позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні (1925 — 2000 рр.) — Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.01 — загальна педагогіка та історія педагогіки. — Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2004 р.

Дисертація містить дослідження проблеми розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти в Україні. У представленій роботі виявлено закономірності та організаційно-дидактичні особливості розвитку позашкільної еколого-натуралістичної освіти, тенденції формування змісту позашкільної еколого-натуралістичної освіти в різні історичні періоди в контексті суспільно-політичних та соціокультурних умов, а також обґрунтовано шляхи творчого використання прогресивних ідей історичного досвіду в сучасних умовах. У дисертаційному дослідженні подано визначення змісту понять «еколого-натуралістична освіта», «позашкільна еколого-натуралістична освіта»; дослідити теоретичні засади та історико-культурні джерела еколого-натуралістичної освіти. Розкрито особливості та узагальнено процес розвитку організаційно-дидактичних форм і змісту позашкільної еколого-натуралістичної освіти в різні історичні періоди. Обґрунтовано шляхи творчого використання прогресивних ідей національного досвіду діяльності позашкільних установ, котрі сприяли розвитку еколого-натуралістичної освіти у сучасних умовах реформування української освітньої системи.

Ключові слова: позашкільна освіта, еколого-натуралістична освіта, творчість, позашкільний навчальний заклад, дослідницька робота.

АННОТАЦІЯ

Вербицкий В.В. Развитие внешкольного эколого-натуралистического образования в Украине (1925—2000 гг.) — Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 — общая педагогика и история педагогики. — Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, 2004 р.

Диссертация содержит исследование проблемы развития внешкольного эколого-натуралистического образования в Украине. В представленной работе выявлены закономерности и организационно-дидактические особенности развития внешкольного эколого-натуралистического образования, тенденции формирования содержания внешкольного эколого-натуралистического образования в разные исторические периоды в контексте общественно-политических и социокультурных условий, а также обоснованы пути творческого использования прогрессивных идей исторического опыта в современных условиях. В диссертационном исследовании представлены определения содержания понятий «эколого-натуралистическое образование», исследованы теоретические основы и историко-культурные источники эколого-натуралистического образования. Раскрыты особенности и обобщён процесс развития организационно-дидактических форм и содержания внешкольного эколого-натуралистического образования в разные исторические периоды. Обоснованы пути творческого использования прогрессивных идей национального опыта деятельности внешкольных учреждений, которые оказывали содействие развитию эколого-натуралистического образования в современных условиях реформирования украинской образовательной системы

Исследование проблемных работ в данной области позволило целостно проследить этапы становления и развития эколого-натуралистического образования в Украине за период 1925-2000гг., изучить историографию. В диссертации проанализированы труды отечественных и зарубежных педагогов по исследуемой проблеме и определено, что большая их часть раскрывает деятельность внешкольных учебных заведений эколого-натуралистической направленности, исходя из требований советской истори-ко-педагогической науки, когда на первое место ставились идеологическая направленность и партийность.

Анализ показал, что работы 1990-х годов, как следствие объективного

развития науки, демократизации в независимом государстве, учли предыдущий положительный характер исследования проблемы внешкольного эколого-натуралистического образования, дополнив его новыми фактами и формами.

На основе характеристики педагогических источников доказано, что теоретическая педагогика конца XIX — начала XX вв. имела влияние на процессы развития системы образования вообще и эколого-натуралистического в частности.

Исследованием установлено, что проблемой воспитания положительного отношения к природе педагоги стали заниматься ещё в XVII—XVIII столетиях. Эти идеи были развиты и обогащены в работах педагогов-натуралистов XIX столетия среди которых были И. Верхратский, А. Герд, К. Кеслер, Д. Михайлов А. Ободовский, А. Павлов, С. Рогович, Б. Райков и прочие. Вопрос внешкольного образования и воспитания пронизывают произведения таких известных украинских просветителей XIX столетия как Т. Шевченко, М. Пирогов, А. Духнович, Леси Украинка, Б. Гринченко, М. Коцюбинский, И. Франко и других. В начале XX столетия большая плеяда научных работников утверждала важность создания профильных внешкольных учреждений (Д. Кай-городов, В. Половцев, В. Натали, Б. Всесвятский). Об особенностях создания станций юных натуралистов шло в работах Н. Золотницкого, А. Духновича, С. Шацкого. Они первыми организовывали разносторонние кружки натуралистов. Поэтому первые десятилетия XX столетия отмечаются актуальностью в вопросах эколого-натуралистической деятельности, профориентации и профессиональной подготовки школьной молодёжи.

В диссертации доказано, что эколого-натуралистическое образование — составная системы образования, которая имеет свою цель, задачи, методологические основы и методы научного познания, содержание, формы и методы эколого-натуралистической деятельности; имеет широкие связи с другими науками (биологией, географией, философией образования, воспитанием, культурологией, психологией, общей педагогикой, социальной педагогикой и некоторыми другими) и испытывает существенное влияние общественно-политических, социально-экономических и организационно-педагогических факторов.

Исследованием установлено, что современное состояние реформирования системы образования требует усовершенствования внешкольного эколого-натуралистического образования, возрастания его роли как центрального звена общей системы образования. Модернизация обеспечит новое качество образования, сохраняя в то же время фундаментальные наработки прошлых лет. Особая роль эколого-натуралистических внешкольных учреждений состоит в создании системы поиска и поддержки юных талантов, путей обеспечения творческой работы с одаренными детьми, в организации

досуга подрастающего поколения, а также предоставлении конкретных советов, как сотрудничать с природой, оберегать и умножать её богатства.

На основании изученных архивных материалов и литературных источников определено, что опыт и уроки педагогики прошлых лет заслуживают внимания в современных социально-экономических условиях и имеют веские аргументы относительно совершенствования эколого-натура-листического образования школьной молодёжи — одного из решающих факторов развития личности.

Ключевые слова: внешкольное образование, эколого-натуралистическое образование, творчество, внешкольное учебное заведение, исследовательская работа.

ANNOTATION

V. Verbitsky. Development of out of school ecological and naturalistic education in Ukraine (1925—2000) — Manuscript.

The thesis is written by a candidate for the doctoral degree in Pedagogics, and dedicated to general pedagogy and its history, specialty code 13.00.01, — Taras Shevchenko Kyiv national university, 2004.

The thesis is dedicated to researching the problem of evolution of out of school ecological and natural education in Ukraine. This discourse is intended to view some regularity and particularity of didactics aspects in out of school ecological and natural education.. The work shows the tendency of the out of school education pattern design process at different period of time as political and social conditions have been changing. The thesis reasonably introduces the methods in mastering the progressive achievements at present time.

The research defines the term «ecological and natural education», «out of school ecological and natural education» and presents theoretical background, historical and cultural heritage of ecological and natural education. Both particularity and general evolution of didactics and pattern design process in the out of school education at different period of time were introduced. There were given reasons and ways to profit the expertise of national out of school education experiences which contributed to better general education in Ukraine.

Keywords: out of school education; ecological and natural education; creativity; out of school educational facility; research.

Підписано до друку 17.05.2004. Формат 60x84 1/16
Обл.-вид. арк. 1,90. Умовн.-друк. арк. 2,58
Наклад 100 прим. Зам. 04-073.

Підготовлено і надруковано СМП «АВЕРС»
04214, Київ, пр. Оболонський, 36.
свідоцтво про державну реєстрацію ДК № 586 від 05.09.2001 р.
Тел. (044) 456-04-74